VREME
KULTURA SEĆANJA

1943 STALJINGRADSKA I KURSKA BITKA

Na Zapad!

KULTURA SEĆANJA

Edicija nedeljnika Vreme, sveska prva

STALJINGRADSKA I KURSKA BITKA

MILAN MILOŠEVIĆ I ALEKSANDAR ĆIRIĆ

Vreme, Beograd 2013

SADRŽAJ

PREDGOVOR : STRANA 5

STALJINGRADSKA BITKA : STRANA 8

KURSKA BITKA : STRANA 52

Kultura sećanja – Edicija nedeljnika Vreme
STALJINGRADSKA I KURSKA BITKA
Autori: Milan Milošević i Aleksandar Ćirić

Izdavač: NP "VREME" d.o.o. Beograd, Trg Republike 5
Glavni urednik: Dragoljub Žarković

Oblikovanje i slog: Ivan Hrašovec
Štampa: Rotografika, Subotica

CIP zapis je dostupan u elektronskom katalogu
Narodne biblioteke Srbije

ISBN 978-86-88491-04-4
COBISS SR ID 202822156

Zahvaljujemo

Nenadu Popoviću na pomoći

Predgovor

Knjigom Staljingradska i Kurska bitka Vreme pokreće ediciju Kultura sećanja.

Naziv edicije proističe iz nadnaslova pod kojim su u nedeljniku Vreme duži period objavljivani novinarski i publicistički tekstovi, dokumenti i sećanja aktera ili svedoka događaja iz bliže i dalje prošlosti.

Ima li uopšte smisla negovati kulturu sećanja u doba postmoderne reciklaže istorije i preovladajućeg istorijskog revizionizma, dok se glože istorijski revizionisti prve i druge i treće Srbije, piskarala i kvazi-filozofi, ratni huškači i kolaboracionisti, dogmate i konvertiti, lažovi i tribuni?

Hartija trpi sve, zasipaju su nas kratke istorije svega i svačega, da se poslužimo naslovom knjige jednog od pisaca kratkih istorija. Ovamo su dolazile kratke ratne istorije („Bosna – kratka istorija", „Kosovo – kratka istorija" britanskog publiciste Noela Malkolma) koje su služile za opravdanje militarističkih intervencija, „otkrića" sveta na način na koji ga većina nikad ranije nije sagledao, rehabilitacijske revizije, ali je domaća produkcija reciklirane istorije bila mnogo obimnija. Toliko su, na primer menjani istorijski simboli u nazivima ulica da ljudi više ne znaju gde stanuju.

Profesor Đorđe Stanković, istoričar, napisao je u Vremenu (broj 1058 od 14. aprila 2011) tekst pod naslovom „Smrt istorije" u kome kaže:

„Malo je onih koji su ostali da neguju kritičku istorijsku nauku, koja se oslanja na verodostojna i autentična svedočanstva, oslanjajući se na sociološka, politikološka, psihološka i kulturološka istraživanja. Ti istoričari nemaju nikakvu drugu nameru nego da podižu na višu razinu naučno znanje. Niko od njih nema iluziju da je ´završio posao´ ili ´rekao konačnu istinu´,

koja u istorijskoj nauci ne postoji. Ona je subjektivno i emocionalno doživljavanje svakog pojedinca. U tom smislu nauka nema razloga da postoji, posebno istorijska. Ista je stvar i sa ´teorijom greške´ – Nikola Pašić i Aleksandar Karađorđević napravili su ´najveću grešku što su stvorili Jugoslaviju´. Definitivnog određenja nema. Istorijska nauka je takva u svom teorijskom i metodološkom određenju. Ako nam je ´prošlost ovakva i onakva´, to je samo slika nekadašnje stvarnosti. Ako se prema njoj, prema promenljivim političkim matricama, odnosimo čas ovako čas onako, onda ćemo dobiti potpuno neizvesnu prošlost, a nauka koja je proučava, u društvu sa niskom političkom kulturom i opštim obrazovanjem, biće ignorisana. Narod je time osuđen da tu prošlost u najgorem obliku ponovi. Ako je već uveliko ne ponavlja!"

U žurnalistici i publicistici stanje je sigurno nepodnošljivije. Publici, čije pamćenje je počelo da traje čak „do prethodnog rijalitija prekjuče uveče", nude se napabirčeni i sočni pristrasno izabrani detalji po merilima lošeg ukusa kvazi znanja, političke propagande i ideološke ostrašćenosti. Neguju se imperijalistički i nacionalistički resentimani. U opštoj kakofoniji izjednačuju Mladu Bosnu i Alkaidu, Gavrila Principa, pripadnika Mlade Bosne i atentatora na Franca Ferdinanda i Zvezdana Jovanovića, ubicu premijera Zorana Đinđića... Izjednačuju komuniste i fašiste, imperijalne tamnice naroda predstavljaju kao harmonične zajednice naroda, borci za slobodu postaju teroristi, kolaboracionisti postaju mudri realisti...

Za loše stanje u državi koju su razorili nesposobni političari i njihovi epigoni krivi su njeni tvorci, a ne oni koji su je upropastili.

Busaju se u prsa ili lupaju po tastaturi stratezi veći od Kutuzova, Suvorova, Putnika ili Mišića. Nisu znali šta rade ni Nemanja, ni Karađorđe, ni Miloš, ni Mihajlo ni Pašić ni Aleksandar

ni Tito, pogrešili su i Vuk Karadžič i Dositej Obradović i Jovan Cvijić i Stojan Novaković, ali ovi sada znanju pravi put, samo što je sad je kasno. Kriva je vremenska mašina što nije izmišljena, pa da ih vrati u prošlost da oni izmene svet i urede ga kako misle da treba. Da je ta vremenska mašina izmišljena i da može da ih vrati u prošlost ne bi bilo današnjih muka, jer sveta ne bi bilo, upropastili bi ga još onda.

Pregnuća, žrtve i dostignuća velikih generacija nedostojni naslednici olako proglašavaju za grešku, uzaludno suicidno žrtvovanje, zabludu i promašaj. Ako neko nekad napiše uspešnu priču o neuspešnim ljudima našeg vremena, to mora da će biti burleskna parodija.

Svrha edicije Kultura sećanja nije da nadjača tu kakofoniju, jer ona se nadjačati ne može. Njena svrha je da onome ko je spreman da čita pruži priliku da događaje razume u okolnostima u kojima su se odvijali, a aktere da vidi u kontekstu vremena u kome su živeli i delovali – da vidi kakvi su ih vetrovi nosili, šta su jeli, šta su pevali, šta su mislili, za čim su žudeli, čega su se plašili, čemu su težili, šta su postizali i kako su ih prekrili snegovi i šaš.

GRAD U OGNJU: Fontana "Dečja igra" posle fašističkog napada, Staljingrad, 1942.
Fototgrafija: Emanuil N. Evzerihin (1911-1984)

MILAN MILOŠEVIĆ

70 GODINA STALJINGRADSKE BITKE

DVE STOTINE DANA RAZARANJA I SMRTI

POKOLJENJA DELU SUDE, ALI DA LI PAMTE PO KOJOJ JE CENI PLAĆENA POBEDA NAD FAŠIZMOM: STALJINGRADSKA BITKA VOĐENA OD 23. JULA 1942. DO 2. FEBRUARA 1943. NA POVRŠINI OD 100.000 KVADRATNIH KILOMETARA ODNELA JE ŽIVOTE MILION VOJNIKA I VEROVATNO JOŠ TOLIKO CIVILA. U NJOJ JE UČESTVOVALO VIŠE OD DVA MILIONA LJUDI SA 20.000 TOPOVA I MINOBACAČA, OKO 2000 TENKOVA I OKO 2000 AVIONA

"To je bilo 1942. Na Južnom frontu vodili su se žestoki bojevi. Bio je teško ranjen u grudi jedan crnooki momak. O, kako nije hteo da ode iz života! Još je ponešto mogao da kaže. Predao je svom ruskom drugu fotografije majke, žene, dece, pisma i molio ga da ih, najrođenijima, pošalje. Kada ga je snaga konačno napustila, on je u polusvesti mrmljao na maternjem: 'Če!... Če!...', naprežući se da sakrije predsmrtno očajanje", ostaće zapisano u beležnici Mihaila Andrejeviča Šolohova, komesara-ratnog dopisnika sa Staljingradskog fronta 1942.

Izbijanje Nemaca pred Staljingrad 1942.

NA POČETKU:
270.000 LJUDI
3000 ARTILJERIJSKIH ORUĐA
500 TENKOVA
600 AVIONA, 1600 DO SREDINE SEPTEMBRA

U VREME SOVJETSKE KONTRAOFANZIVE:
1.040.000 LJUDI:
(400.000 NEMACA,
235.000 ITALIJANA,
200.000 RUMUNA,
200.000 MAĐARA,
5000 HRVATA)
10.250 ARTILJERIJSKIH ORUĐA
500 TENKOVA
732 (402 UPOTREBLJIVIH) AVIONA

KOMANDANTI:
ADOLF HITLER
ERIH FON MANSTAJN
FRIDRIH FON PAULUS
HERMAN HOT
VOLFRAM FON RIHTHOFEN
PETRE DUMITRESKU
K. KONSTANTINESKU
ITALO GARIBOLDI
GUSTAV VIEZ JANI
VIKTOR PAVIČIĆ

JEDINICE
ARMIJSKA GRUPA B:
6. ARMIJA
4. PANCER ARMIJA
3. ARMIJA
4. ARMIJA
8. ARMIJA
2. ARMIJA
HRVATSKA LEGIJA

Izvor: Vojna enciklopedija 1975.

NA POČETKU:
187.000 LJUDI
2200 ARTILJERIJSKIH ORUĐA
400 TENKOVA
300 AVIONA

U VREME SOVJETSKE OFANZIVE:
2.500.000 LJUDI UKUPNO
1.143.000 LJUDI U ZONI STALJINGRADA
13.451 ARTILJERIJSKO ORUĐE
4000 TENKOVA
1115 AVIONA

JEDINICE STALJINGRADSKI FRONT:
8. ARMIJA
28. ARMIJA
51. ARMIJA
57. ARMIJA
62. ARMIJA
64. ARMIJA

KOMANDANTI:
JOSIF STALJIN
GEORGI ŽUKOV
NIKOLAJ VORONOV
A.M. VASILJEVSKI
ANDREJ JEREMENKO
NIKITA HRUŠĆOV
K. K. ROKOSOVSKI
NIKOLAJ VATUTIN
VASILIJ ČUJKOV

Nemci, koji su se tih vrelih dana približavali ka Donu, bombardovali su i rejon stanice Vešenska, a jedna bomba je pala u dvorište i ubila majku pisca *Tihog Dona*, Anastasiju Danilovnu – dok je hranila kokoške. Šolohov je ranije svoju majku nekim starim "fordom" evakuisao u seoce Darinsk u Severno-kazahstanskoj oblasti, ali se otresita starica vratila. Teško joj je bilo u nepoznatom mestu i nije htela da ostavi kuću.

U romanu *Oni su se borili za otadžbinu*, koji je u nastavcima objavljivan u novinama, po kome će i Bondarčuk sedamdesetih godina snimiti film, jedna starica grdi vojnike Crvene armije što se povlače, ali im ipak daje hranu. Taj roman je Šolohov počeo da piše nakon što je jula 1942. Staljin pohvalio njegovu priču objavljenu u "Pravdi" i rekao mu da je *Rat i mir* napisan znatno posle rata s Napoleonom 1812, i da bi trebalo da počne da piše roman o Velikom otadžbinskom ratu. Susretu su prisustvovali Molotov, Vorošilov, Beriija, Maljenkov, Šćerbakov…

Pri evakuaciji stanice Vešenska bombe su pogodile i radnike rejonskog NKVD-a, koji su evakuisali arhiv Mihaila Andrejeviča. Pukovnik Drugog tenkovog korpusa drug Čepigo je posle, u jednoj od ulica, sakupljao eksplozijom razbacane listove rukopisa romana *Tihi Don*…

Leto 1942. je izgledalo kao najniža tačka antihitlerovske koalicije. Praktično cela Evropa je bila u rukama nacista, u Aziji Japanci su se ustremili ka Indiji i, bez obzira na gubitak ostrva Midvej, ka Australiji. U Atlantskom okeanu nemačke podmornice su pretile da izoluju Ameriku od Evrope. Nakon neuspešne kampanje na Moskvu 1941, ojačali sovjetski otpor vezivao je nemačke snage na celom frontu, pa se nemačka Vrhovna komanda odlučila za ofanzivu samo na njegovom južnom delu, za šta je mogla da upotrebiti 68 nemačkih i 28 satelitskih divizija iz Rumunije, Mađarske, Italije, 369. legiju iz Nezavisne Države

Hrvatske i jedinice ruskih "dobrovoljnih pomoćnika" zavrbovanih u zarobljeničkim logorima.

Nemačkoj Grupi armija Jug naređeno je da zauzme poluostrvo Kerč i Sevastopolj, a zatim da ovlada prevojima Kavkaza – da zauzme Batumi, naftonosna polja Majkopa i Groznog, prodre do Bakua i Tbilisija. Grupi armija B (feldmaršal M. Vajks – nemačka 2. i 6. armija i mađarska 2. armija), naređeno je da na levom bočnom krilu tog fronta zauzme Staljingrad, blokira Volgu i Moskvu liši naftnih izvora i juga Rusije – i da reši rat.

Od 30 miliona tona sirove nafte, koliko je 1938. godine bilo izvađeno u SSSR, skoro tri četvrtine poticalo je iz regiona oko Bakua, 16 odsto iz severnokavkaskih naftonosnih polja oko Majkopa, Groznog i Dagestana, a samo jedna desetina je bila proizvedena u drugim delovima zemlje.

U Zakavkazju, odstupajuća Crvena armija je ostavljala iza sebe sprženu zemlju, kuće su paljene, stokovi žita su polivani benzinom. Odbijanje evakuacije kažnjavano je streljanjem, kao i neodazivanje na vojni poziv.

Vojnogruzijski put u Zakavkazju zakrčili su konvoji s evakuisanom industrijskom opremom, izbeglice i jedinice Crvene armije koje su išle u suprotnom pravcu. Nemci su zakrčene kolone gađali artiljerijom. U pozadini su vršili represalije, kakve su vršili u Ukrajini prethodnog leta. Razarali i palili gradove i sela. I napredovali.

U ruskim hronikama piše da tako teško nije bilo od avgusta 1941: gubitak ključa za Kavkaz, Rostova, posle pedesetočasovne krvave očajničke bitke, trijumfalni prodor nemačke vojske, zauzimanje najvećeg mosta na Donu koji vodi i na Kavkaz i na Volgu…

Nemačkim probijanjem fronta sovjetske 62. armije 23. jula 1942. i izbijanjem na reku Don 25. jula zapravo počinje Staljingradska bitka…

Posle bitke kod Sevastopolja puna dva meseca ljudi u Staljingradu su čekali, a nisu dočekali, dobre vesti s fronta. Prema gradu su se kotrljali vatrena lopta i ratni haos.

Masa radnika i aktivi partijskih organizacija jedva da su bili obavešteni o velikim porazima Crvene armije na Krimu, pod Harkovom, na Severnom Kavkazu i na donjem Donu.

Kada je 23. avgusta ujutru, pre nego što je staljingradski košmar počeo, general-major Koršunov došao s izveštajem da su Nemci spalili cisterne s gorivom u stepi nedaleko od Staljingrada, generala Jeremenka su izdali nervi: "Ispunjavajte svoje obaveze! Prekratite paniku!".

U Staljingradu je vreme bilo sparno i lepljivo u nedelju 23. avgusta 1942. Običan život je rano počinjao u radničkim naseljima Traktorskog zavoda: radnici – na zavod ili na kopanje rovova, domaćice – na bazar, rebjatiški – na reku s udicama ili po baštama, zbog dinja.

Rečna luka na Volgi bila je zakrčena onima koji se evakuišu i onima koji pristižu u Staljingrad. Sa Dalekog istoka pristiže mnogo mornara, kojima komanduju oni koji su završili tromesečni kurs...

Jurimo kroz stepu, koja je videla skite, Džingis-kana i Ermaka...

Tenkisti nemačke 16. pancer divizije 14. tenkovog korpusa preko radija euforično javljaju štabu 6. armije generala fon Paulusa, 23. avgusta 1942. u 9.45 ujutro: "Rusi su iznenađeni i nisu pružali poseban otpor između Dona i Rosoške (Velika Rosoška, nadomak Staljingrada, prim. red). Neverovatna avantura: stojeći u tenkovskim kupolama, dve hiljade kilometara od Nemačke, jurimo kroz stepu, koja je videla Skite, Džingis-kana i Ermaka" (mitskog kozačkog atamana iz 16. veka Jermaka Timofejeviča, prim. red).

Neočekivano, jednoruki general Hube, s protezom umesto ruke koju je izgubio u Prvom svetskom ratu, naređuje koloni na čijem čelu uvek vozi, da se zaustavi, da bi on u uobičajeno vreme uzeo strogo određenu količinu vitamina i kalorija.

Pedant Hube nije mogao da shvati nekoliko stvari: zašto je u ruskim tenkovima radio-stanica izuzetak a ne pravilo, zašto ruski komandanti nemaju dvoglede, zašto Rusi rade uvek po istoj šemi, zašto ne obraćaju pažnju na reljef i zašto se iz tenka T-34 slabo vidi…

Nemački avion sleće blizu Hubeovog komandnog tenka. General Rihthofen, komandant 4. nemačke vazdušne armije lično, u košulji sa zasukanim rukavima, kaže Hubeu: "Iskoristite današnji dan! Podržaće vas 1200 aviona."

Nad stepom, užarenom suncem i plamenom spaljenih sela i gradova, šest stotina nemačkih aviona leti ka Staljingradu, u poretku koji Rusi zovu ždralovskim klinom…

Kao oklopljeni ovan, nemačka 16. tenkovska divizija je od Dona do Volge, pravcem koji je još Petar Veliki ucrtao za kopanje kanala, stigla za 11 časova. Napredovala je tempom 5,5 do 6 kilometara na sat. Oko 150.000 ljudi radilo je na izgradnji odbrambenih linija između 50–60 kilometara udaljene Verhnje Buzinske i obale Volge. Linije su probijene.

Bilo je četiri po podne vrelog letnjeg dana kada se prvi tenk zaustavio u mestu Rinok, severno od Staljingradskog traktorskog zavoda – u tom momentu glavnoj tenkovskoj fabrici SSSR.

Poručnik Gotfrid Ademajt javlja: "Mi smo u centru Azije."

Nemački tenkisti su poskidali uniforme i kombinezone i potrčali da se okupaju u hladnoj vodi Volge. Kapetan Loringofen: "Gledali smo na stepu iza Volge. Tamo je bio put za Aziju i ja sam bio potresen." Svi su želeli da se slikaju. Uz raport štabu 16. divizije bio je prikačen snimak: "Volga dostignuta." Frajher fon Rihthofen sumira: "Mi smo prosto paralizovali Ruse."

Zvucima pikirajućih "štuka" završen je poslednji dan mirnog života u traktorozavodskim naseljima Rinok i Spartanovka

U podne, 23. avgusta, i u Staljingradu se sav privid srušio. Eksplozijama bombi koje su razrivale zemlju, pucnjima protivavionskih topova, urličućim zvucima pikirajućih "štuka" i "junkersa-88", završen je poslednji dan mirnog života u traktorozavodskim naseljima Rinok i Spartanovka.

Rihtofenova avijacija je tog 23. avgusta 1942. izvršila 1500 letova, izručila hiljadu tona bombi na Staljingrad prepun izbeglica – a izgubila tri aviona.

Trotoari su bili pokriveni slojem žitkog istopljenog stakla koje se lepilo za đonove cokula.

Na rastojanju od 70 kilometara od Staljingrada, sledeće noći je bilo moguće čitati novine. Na jugu, prema Astrahanu, sunce je ličilo na mesec, kad bi se pojavilo kroz guste oblake dima.

Vagoni prevrnuti bombama, srušene platforme u lučkom železničkom koloseku.

U luci su goreli parobrodi, barže i splavovi. U vodu su tonuli vojna oprema, brašno, žitarice i sušena riba. Veći ciljevi na vodi bili su već uništeni, kao parobrod "Borodino", koji je otišao na dno sa nekoliko stotina ranjenih, a za njim i "Josif Staljin".

U donjem delu Volge gorela je nafta koja se slivala iz barži probušenih nemačkim magnetnim minama.

Bombe su pogodile luku i železničko čvorište, centralnu telefonsku stanicu, gradski vodovod. Nije bilo ni svetla, ni vode.

To je bio najkoncentrovaniji nemački vazdušni nalet od 22. juna 1941. Centar grada ležao je u razvalinama. U Jarmanskom i Vorošilovskom rejonu, u ulicama Puškina, Gogolja, Medvedickoj bilo je razrušeno 90 odsto zgrada… Polovina bačenih bombi su bile zapaljive, što je sažeglo mnogobrojne drvene kuće.

U Staljingradu, koji je 1940. imao oko 600.000 stanovnika, u Traktorozavodskom rejonu, u naseljima Verhnem, Nižnem, Gornom i Južnom, Spartanovki, Rinki, pred rat je živelo 75.000 ljudi. Više od 90 odsto porodica zauzimalo je po jednu sobu u trosobnim stanovima. Mnogi domovi su bili takozvana opštežitija.

U prvoj nedelji bombardovanja u Staljingradu je ubijeno oko 40.000 ljudi.

U dnevniku nemačke Vrhovne komande Vermahta se kaže: "Firer je naredio da se eliminiše (beseitigt) sve muško stanovništvo, a žensko deportuje, pošto je Staljingrad, s milion ljudi prožetih komunističkim duhom, posebno opasan."

Za 200 dana borbi u Staljingradu uništeno je 41.000 stanova ili 85 odsto ukupnog stambenog fonda, na gradskom području od Rinoka do Gornaje Poljane nije ostala čitava nijedna zgrada. Razoreno je 115 škola, 86 dečjih dispanzera, 60 biblioteka, 18 bolnica i 24 poliklinike.

U rejonu Staljingrada razoreno je 425 kilometara železničke pruge. Devastirano je 58 fabrika.

Borbe u Staljingradu 13. septembar – 18. novembar 1942.
Izvor: Vojna enciklopedija 1975.

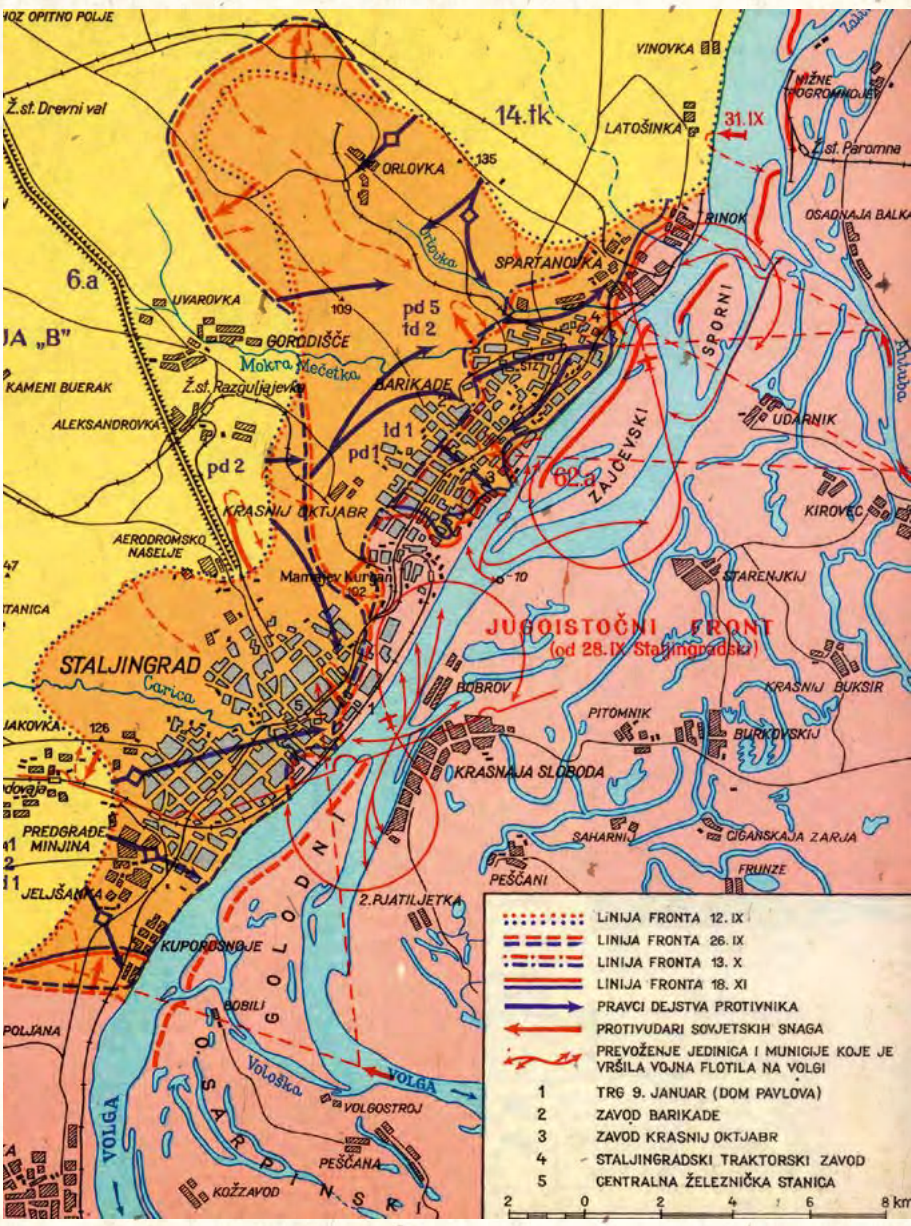

Staljingrad nije bio klasični grad, koji raste ravnomerno i kompaktno, već je to bila 60 kilometara duga (od Rinoka do Jeljšanke) i tri do osam kilometara široka mreža zavoda i naselja oko njih, velikih betonskih zgrada, silosa, železničkih nasipa i useka, a između novih gradskih rejona ostale su neizgrađene praznine od jednog do šest kilometara.

U tu mrežu bunkera-ruševina će se zaglaviti nemački pancери, iskrvariti nemačka 6. armija Fridriha Vilhelma Ernsta fon Paulusa, feldmaršala proglašenog u porazu, ratnog veterana (kapetana iz Prvog svetskog rata – služio je u Srbiji i Makedoniji).

U avgustu 1942. Nemci nisu videli svoj budući poraz u gradu u koji su tako grubo ušli. U svim nemačkim gradovima u to vreme bili su postavljeni putokazi na kojima je pisalo koliko je od njih udaljen Staljingrad.

Veze sa Staljingradom su bile prekinute i Stavka, sovjetska vrhovna komanda, dobila je izveštaje o nemačkom prodoru ka Volgi ne iz Staljingrada, već od susednih komandi.

U Staljingradu je 25. avgusta proglašeno opsadno stanje. Više od hiljadu radnika staljingradskih zavoda stupili su u jedinice koje su brzo slate na front. Sasvim blizu. Često u susednu ulicu. Tokom 1941. formiran je Korpus narodne dobrovoljačke vojske od oko 8000 ljudi, a u staljingradskoj oblasti oko 14.000 ljudi mobilisano je u borbene bataljone. Mnogi su mobilisani u partizanske jedinice na okupiranom području.

Sve što može da nosi pušku ostalo je u gradu. I što ne može.

Kada je uspeo da dobije vezu sa Staljinom, general Jeremenko je opisao situaciju najcrnjim bojama i predlagao miniranje i izmeštanje staljingradskih zavoda na istok. Staljin se izdrao: "Neću da razmatram to pitanje!"

O tome zašto je sudbinu rata odlučivala baš bitka za Staljingrad objašnjenja su neretko ideološka: zbog toga što nosi

RAT ZA SVAKU KUĆU: STALJINGRAD, 1943.
Fototgrafija: Jakov Rjumkin (1913-1986)

Staljinovo ime. To je samo delimično tačno. Komunisti jesu ponavljali parolu: "Za Rodinu! Za Staljina!" Ali, radilo se i o – pravom čeliku.

U avgustu 1942. samo je Staljingradski traktorski zavod i dalje isporučivao tenkove vojsci, pošto je tenkovska baza na Uralu, Tankograd, još bila u izgradnji, a fabrika iz Harkova je bila na vagonima na putu za Ural.

Godine 1942. oko 100.000 radnika je radilo u 125 staljingradskih fabrika i zavoda, preorijentisanih na vojnu proizvodnju: u "Traktornom", u "Barikadama", u Metalurškom zavodu "Crveni oktobar", u hemijskom kombinatu "Lazur". Staljingradski traktorski zavod je u drugoj polovini 1941. proizvodio 42 odsto tenkova T-34. Staljingradske "tridesetčetvorke" su vožene na Crvenom trgu na onoj paradi samoohrabrivanja u novembru 1941. Marševske kolone tenkova su pravo s zavodskog konvejera vozile tenkove T-34 ka frontu na Donu.

Pre nego što su došli Nemci, u zavodskim šumama Traktornog čuo se zvuk tenkovskih motora, škripa gusenica školskih tenkova na zavodskom kursu za nove tenkovske posade i tenkova na probnom ispitivanju pre isporuke vojsci. Tu su dovožene na remont oštećene mašine.

Oko 15 časova, 23. avgusta, zapucano je na nemačke tenkove iz protivavionskih baterija, postavljanih u fabričkim pogonima.

Poslužioci tih topova su bile žene.

Naredba broj 227: "Ni korak nazad!"

Sovjetska strana je nastojala da vrati samopouzdanje, koje je bila stekla posle neuspeha nemačkog pohoda na Moskvu u zimu 1941.

Načelnik sovjetskog generalštaba Aleksandar Mihajlovič Vasiljevski je formulisao, a Staljin je 27. jula 1942. izdao naredbu broj 227, poznatu po nazivu "Ni šagu nazad!":

"Nemački okupatori žure k Staljingradu, ka Volgi, i hoće po svaku cenu da osvoje Kubanj, Severni Kavkaz, njegova naftna i žitna bogatstva. Neprijatelj je već zauzeo Vorošilovgrad, Starobeljsk, Rosoš, Kupjansk, Valujki, Novočerkask, Rostov na Donu, polovinu Voronježa. Delovi vojski Južnog fronta, idući za paničarima, ostavili su Rostov i Novočerkask bez ozbiljnog suprotstavljanja i bez naredbi Moskve, pokrivaju svoje zastave sramotom.

Stanovnici naše zemlje, koji se prema Crvenoj armiji odnose s ljubavlju i uvažavanjem, počinju da se razočaravaju i gube veru u nju, a mnogi i proklinju Crvenu armiju za to što ona izdaje naš narod pod jaram nemačkih ugnjetavača, a sama beži na istok.

Ni korak nazad bez naredbe više komande! Komandiri, komesari i politički radnici, koji napuste borbene pozicije bez naredbe, izdajnici su Otadžbine i s njima treba postupati na odgovarajući način."

General Larin se ustrelio...

Član Vojnog sovjeta 2. gardijske armije, divizioni komesar Ilarion Ivanovič Larin, nekadašnji vojnopolitički savetnik republikanske vlade u Španskom građanskom ratu, ubio se 25. decembra 1942, u sobi hotela "Moskva" ostavivši pismo: "Ja pri čem. Molim ne dirati moju porodicu. Rodion umni čovek. Živeo Lenin."

Raisa Jakovljevna, ćerka maršala Malinovskog, pričala je novinarima kasnije da su Larin i njen otac bili pod sumnjom zbog izdavanja naredbe o povlačenju kod Rostova, nakon procene da Južnom frontu preti slom. U naredbi 227. to se pominje u rečenici „Južni front je pokrio svoje zastave sramotom".

Nekoliko dana pre nego što su zatvaranjem obruča oko Nemaca pod Staljingradom zapravo bili prestali razlozi za kažnjavanje Larina i Malinovskog, koji su u međuvremenu bili na vojnim dužnostima, oni su pozvani u Moskvu.

U hotelu „Moskva" blizu Kremlja oni čekaju audijenciju kod Staljina - ili suđenje. Čekaju dan. Čekaju dva. Čekaju tri.

Trećeg dana uveče - sve gori plavim plamenom - napili se.

I, prirodno, u tom trenutku stiže kurir s porukom „U 7 ujutro..."

Razišli se po sobama da bar malo odspavaju. U pola sedam ujutro Malinovski se upućuje ka sobi u kojoj je bio Larin, s kojim je drugovao i radio od početka rata. Niko se ne javlja. Tišina.

Na kraju lome vrata - Larin se ustrelio.

Malinovski odlazi kod Staljina sam.

Staljin, koji, prirodno, već sve zna, dočekuje ga pitanjem:

"A gde je tovarišč Larin?"

"General Larin zastrelilsja."

"A šta vam je smetalo da to sprečite?"

Malinovski objašnjava: zadržati Rostov nije bilo moguće, odstupanje je spaslo bar deo vojske…

Duga pauza.

"Saopštiće vam rešenje."

U dokumentima o Larinu ne piše tako. Do 19. decembra 1942, prema izveštaju NKVD-a Staljingradskog fronta član Vojnog sovjeta armije "ponašao se nervozno, ranjen u nogu, išao uspravno i ostavljao utisak da želi da pogine…"

Ščerbakov šef GPU-a u Crvenoj armiji negde je rekao: "Nije to bilo bez neke. Zašto u Larinovom oproštajnom pismu piše 'Živeo Lenjin!', a ne 'Živeo Staljin?'"

Rodion Jakovlevič Malinovski, za koga se zalagao član vojnog saveta Južnog fronta tokom staljingradske bitke Nikita Hruščov, postao je maršal SSSR, bio je proglašen i za narodnog heroja i bio strateg jačanja ruske vojne moći. Bio je proglašen za narodnog heroja i u Jugoslaviji.

Dok je Malinovski komandovao na Dalekom istoku, Staljin je, navodno, jednom rekao Beriji: "Ne diraj ga, dovoljno je daleko od nas." O Larinu je u jednom literarnom delu napisano da je nesrećno poginuo od nemačke granate.

Stroža je bila naredba broj 270. od 16. avgusta 1941, po kojoj komandire i političke radnike koji u vreme boja skidaju vojničke oznake i dezertiraju, ili se predaju neprijatelju, treba smatrati zlim dezerterima koji su izdali Otadžbinu, čije porodice podležu hapšenju, kao porodice onih koji su prekršili zakletvu.

Neki oficiri su izvođeni na vojni sud, a neki smenjivani, ili spuštani na niži rang - u pojedinim jedinicama za nekoliko meseci 1942. smeniće i po četiri komandanta.

U leto i jesen 1942. postupcima sovjetskih ljudi, međutim, upravljalo je nešto jače od straha od NKVD-a, kažnjeničkih bataljona i takozvanih zaštitnih odreda koji su u pozadini jurili dezertere... Godine 1942. to je bio Otadžbinski rat protiv užasavajućeg neprijatelja: "Iza Volge za nas nema zemlje..."

U Crvenoj armiji 1942. komesarske funkcije su bile ograničene i 122.000 polit-radnika se nije više toliko mešalo u komandovanje i utopilo se u vojsku. Sovjetska ratna ideologija je u to vreme bila opštenarodna tradicionalna: često su pominjali Kutuzova i Suvorova. U pesmi o Staljingradu, pominje se i njegovo istorijsko ime Caricin. Mitropolit Sergej obratio se vernicima s pozivom da učine sve za pobedu. U listu "Pravda" počeli su da pišu reč bog velikim slovom. Jedan sibirski seljak, stigavši na Kazanjski vokzal (železničku stanicu), čuvši sa zvučnika glas Staljina, skrušeno se prekrstio...

"Ti me čekaš i u dečjem krevetiću suzu krišom otireš..."

Iz Staljingrada je do 23. avgusta evakuisano oko 100.000, a nekoliko dana kasnije još preko 300.000 ljudi. Majke su čekale noć, da bi pod njenim pokrovom decu nekako prebacile ka Volgi, gde su u tranšejama i uvalama čekale da ih, lađicama i omanjim parobrodima, prebace na levu pustu obalu, ne bi li preživela. Nemački piloti su potapali te male brodiće, posmatrajući pogibelj nezaštićene čeljadi.

S visoke obale Volge oproštajne krike slušali su vojnici, držeći se zubima za položaje.

Nešto od tog duha ostalo je u pesmi, uz koju se mora zaplakati. To je "Tjomnaja noč", koju je u filmu *Dva borca*, 1943. pevao filmski glumac Mark Berns, uz gitaru, na frontu, u zemunici, dok lije kiša:

Темная ночь, только пули свистят по степи,
Только ветер гудит в проводах, тускло звезды мерцают.
В темную ночь ты, любимая, знаю, не спишь,
И у детской кроватки тайком ты слезу утираешь.

Ona ga čeka, ne kao nemačka Lili Marlen, pod fenjerom ispred kasarne, već bez sna, u dečjem krevetiću krišom otire suze, a on, koji u stepi, u tamnoj noći, koju šara samo žar kuršuma, ne sreće se sa smrću prvi put, zbog toga zna da mu se ništa ne može desiti. Zapravo, moli se…

Molim Gospoda za Vasilija Ivanoviča Čujkova

Onakav komandant kakvog je Stavka tražila, general Vasilij Ivanovič Čujkov, stigao je u Staljingrad, na komandni punkt 62. armije, izložene ubitačnom napadu iz vazduha na Mamajevom kurganu, 11. septembra 1942, neposredno pred odlučujući juriš Nemaca u grad. U divizijama, čiji normalni sastav je bio 10.000, ostalo je bilo po sto boraca. U tenkovskim brigadama bilo je tek nešto više od desetak tenkova, a u celom tenkovskom korpusu general-majora Popova bilo je manje od pedeset mašina.

Čovek s labilnom psihom bi sišao s uma u takvoj bici, ali Čujkov je bio tvrd, odlučan, uporan, samouveren i prezirao je kukavice. Kažu da je neke od komandira i streljao pred strojem vojnika. U bunkeru Čujkova o jednoj temi se nikada nije raspravljalo – kako napustiti pozicije.

Taktika je bila razrađena pre Čujkova: bori se s bliskog odstojanja, dok možeš, ako si smrtno ugrožen – povuci se, a sa prvim zracima sutrašnjeg dana počni novi boj. Dejstvuj tako beskonačno dugo, dok ne dovedeš neprijatelja do iscrpljenosti. Sto prvi put, nadvladaćeš ga, iako su na njegovoj strani tehnika, navike, visoko umeće, majstorstvo profesionalnih vojnika, koji su do tog trenutka bili osvojili celu Evropu.

KOMANDANT NA LINIJI FRONTA: VASILIJ IVANOVIĆ ČUJKOV

Staljingradska železnička stanica je do 27. septembra prelazila iz ruke u ruku 13 puta.

Dok je Paulus u početku bitke za Staljingrad svoj štab (sa vlastitom zbirkom ploča klasične muzike) držao na aerodromu Golubinka, podalje od oka vulkana, Čujkov je svoj štab postavio u gradu, u tunelu blizu ušća reke Carice u Volgu, odakle je, s višim nivoom razumevanja, video sva zbivanja.

Taj omanji širokoplećati oficir se izgledom nije razlikovao od običnih vojnika, s kojima je delio lojalnost i ono osećanje duga, bez koga ni Staljin, ni ideologija, ni milij moroz, general Moroz, general Mraz, ne bi pomogli.

Iz sneženog Kujbiševa, gde je u bedi i oskudici i brizi živela porodica Čujkova, gde je teško bolovala njegova kći, supruga je pisala: "Darogoj Vasilij! Babuška, naša susetka, sreće me svako jutro i govori: 'Molim Gospoda za Vasilija Ivanoviča'."

Engleski istoričar A. Klark je napisao kako je tu metodički germanski um suprotstavljen izdržljivosti zaštitnika grada koji

su već davno rešili da se ne boje za sebe. Bilo je moguće ubiti ih, ali se pokazalo nemogućim paralizovati ih strahom.

Jedna od junakinja te epopeje je filmska glumica Marionela Vladimirovna Koroljova, poznata kao Gulja Koroljova. Ostavivši sina Sašu kod svoje majke evakuisane u Ufi, na front je otišla dobrovoljno. Kao sanitetska instruktorka, iznela je iz borbe 50 teško ranjenih boraca i komandira s oružjem, a 23. novembra 1942, pri kraju dana, kada je u stroju ostalo malo boraca, krenula je u juriš, uskočila u rov i bombama uništila 15 nemačkih vojnika. Smrtno ranjena, produžila je neravnopravni boj.

U proleće 1943. na Mamajevom Kurganu čak ni trava nije rasla

Pitanje života ili smrti za 62. armiju generala Čujkova bila je kota 102, dva kilometra udaljena od Volge. Teren koji se spušta prema reci ispunjen je prirodnim uvalama (balke) pogodnim za zaklone. Tuda je priticala pomoć onima koji su ostali u gradu, dovođena su pojačanja i izvlačeni ranjenici.

Taj breg, Mamajev Kurgan, koji je ime dobio u vreme tatarsko-mongolske vladavine i znači Mamajev grob, na kome su ogorčene borbe trajale 135 dana, nazivali su glavnim visom Rusije. Prelazio je nebrojeno puta iz ruke u ruku. Avio-bombe od dve tone i artiljerijske salve iz haubica od 203 mm su preorale Kurgan. Posle Staljingradske bitke, na jednom kvadratnom metru zemlje nalazili su od 500 do 1250 kuršuma i šrapnela. U proleće 1943. na Mamajevom Kurganu čak ni trava nije rasla.

Onog dana kada je general Čujkov bio postavljen za komandanta 62. armije, 12. septembra 1942, na Hitlerovo pitanje kada će Staljingrad biti osvojen, Fridrih fon Paulus odgovara: "Za nekoliko dana, zapravo za deset dana borbi i dve nedelje za pregrupisavanje."

NA KONJU: GENERAL ŽUKOV
Fototgrafija: Jakov Rjumkin

Njegova vojska je drugačije procenjivala stanje stvari. Pisma koja su nemački vojnici slali kući sovjetski obaveštajci su plenili i slali direktno Staljinu, koji je voleo da na osnovu njih procenjuje moralno stanje Nemaca. Pismo od 1. septembra: "Da li se to Rusi stvarno spremaju da ratuju na samoj obali Volge? To je sumasšestvie." Osmog septembra: "Nezdrava upornost." Jedanaestog septembra: "Fanatici." Trinaestog: "Divlje zveri." šesnaestog: "Varvarstvo… To nisu ljudi, već đavoli." Dvadeset šestog: "Varvari, oni primenjuju banditske metode." Dvadeset osmog oktobra: "Svaki vojnik gleda na sebe kao na već osuđenog čoveka"…

Nemačka vrhovna komanda je 12. septembra bila naredila da 6. armija, bez obzira na žrtve, zauzme Staljingrad. Nemci su uz podršku oko 1000 aviona, izbili na tri-četiri kilometra do centra

grada, a 12. septembra uklinili su se između sovjetske 62. i 64. armije.

Istog dana Žukov je s načelnikom ruskog Generalštaba Vasiljevskim i sa Staljinom u Moskvi procenjivao usložnjavajuću situaciju: težak boj u Novorosijsku, opasnost pod Groznim…

Staljin je pitao pre svega za Staljingrad

Žukov je govorio o borbama na severu grada i ukazao na ogromnu nemačku prednost u vazduhu – i tražio je 400 haubica, tenkovski korpus i jednu ojačanu pešadijsku armiju.

Staljin se nadneo nad sopstvenom vojnom kartom, tražeći gde su rezerve, a podalje od stola, u uglu velike prostorije, Žukov i Vasiljevski su tiho šaputali jedan drugom: "A zar nema drugog rešenja?" Iznenadio ih je oštar Staljinov sluh, pošto je ovaj odmah upitao: "Kakvo rešenje?"

Poslao ih je u Generalštab da do sutra u 9 časova uveče dobro razmisle šta treba da se uradi u rejonu Staljingrada.

U 10 uveče sledećeg dana Žukov i Vasiljevski stajali su, s kartama iscrtanim strelicama, u Staljinovom kabinetu.

Josif Visarionovič je počeo da se žesti: "Desetine i stotine hiljada sovjetskih muškaraca i žena ginu u borbi protiv fašizma, a Čerčil, kao odgovor, šalje nekoliko desetina 'harikena', a ti 'harikeni' su hrpa metala, naši piloti ih ne vole…"

Onda je spustio ton i upitao: "Ko će obrazlagati?"

Vasiljevski je odgovorio da je to svejedno pošto on s Žukovim deli mišljenje.

Staljin je pogledao prinesenu kartu na kojoj je ucrtana koncentracija vojske kod mesta Serafimovič, 200 kilometara severno od Staljingrada.

Novi front?

Pitao je zašto se ne napadne nešto bliže, i brzo prihvatio argument da udar zapadnije od Dona ne daje mogućnost protivniku da zbog rečne prepreke brzo spreči zaokruživanje. Tako je u kritičnim trenucima stvoren plan operacije "Uran".

Tim planom predviđen je sovjetski proboj fronta na Donu kod Kletska i, južno od Staljingrada, kod jezera Gaća. Posle energičnog nastupa, sovjetske oklopne i motorizovane snage trebalo je da se sretnu kod Kalača na Donu, 50 km zapadno od Staljingrada, a zatim je trebalo da sledi okruženje i uništenje nemačkih snaga u rejonu Staljingrada.

Niko toliko nije očekivao da Čujkov izdrži u ruševinama Staljingrada kao tvorci plana "Uran".

Crveni Traktornij

Projektovanje Traktorskog zavoda na obali Volge bilo je povereno firmi "Albert Kan inkorporejted" znamenitog američkog arhitekte Alberta Kana (1869-1942). Izgradnja je počela 1926. po planovima za ubrzanu industrijalizaciju SSSR, završena 1930. i zavod je dobio ime Feliksa Edmundoviča Džeržinskog, čiji je spomenik postavljen ispred fabričkog ulaza.

Prvi traktor STZ-1 sa konvejera je sišao 17. juna 1930, a i tenkovi potom…

Mnogo radnika iz preduzeća širom zemlje i sedam hiljada komsomolaca za 11 meseci su izgradili pogone, a za njima su došli mnogi.

Posle rata proizvodnja je obnovljena.

Godine 2005. rešenjem Arbitražnog suda Volgogradske oblasti Volgogradski traktorski zavod je bankrotirao i upravljanje nad njim su preuzeli kreditori. Naslednik zavoda je Traktorska kompanija "VgTZ", koja je, kažu, sada značajna kompanija u volgogradskoj privredi.

U TENKOVSKOJ FABRICI SSSR-A: NEMAČKI VOJNICI U TRAKTORSKOM ZAVODU U STALJINGRADU

TEŠKO JE POVEROVATI DA JE POSLE TAKVOG NALETA AVIJACIJE OVDE OSTALO IŠTA ŽIVO, ČAK I MIŠ

Nemačka avijacija je 28. i 29. septembra masivnim naletima rasčistila put svojoj pešadiji na Barikadni i Traktorozavodski rejon. Izgoreo je niz pogona, cisterne nafte, bioskop "Udarnik", cirkus, letnji teatar, bolnica broj 6, porodilište, dispanzer, mnogo škola, i veliki deo naselja…

Masovnim bombardovanjem koje je trajalo 13 časova Zavod je 4. oktobra potpuno izbačen iz stroja. Jedan od nemačkih učesnika bitke piše kući u Nemačku: "Teško je poverovati da je posle takvog naleta avijacije ovde ostalo išta živo, čak i miš…"

U noći 6. oktobra poslednja grupa radnika napustila je razrušeni zavod. Završena je evakuacija radničkih porodica i materijalnih sredstava na levu obalu Volge. Fabriku su zaposeli vojnici desetkovane 62. armije Čujkova, koja je stajala u uskom

PRED KUĆOM PAVLOVA: SERŽANT PAVLOV

pojasu pored same Volge od Traktorskog zavoda na severu do tzv. elevatora, silosa na jugu grada.

Oko pola sedam ujutro 13. oktobra, dve udarne grupe Nemaca obrušile su se na njene položaje. A 14. oktobra, koji se smatra najtežim za odbranu Staljingrada, Nemci su sa 180 tenkova napali fabriku "Barikade" i "Staljingradski traktorski zavod" i uskim klinom severno i južno od "Barikada" zauzeli železničku stanicu i izbili na Volgu. Odvojili su time sovjetsku 62. od 64. armije.

Borba je produžena u svakom fabričkom odeljenju fabrike "Crveni oktobar", sve do 27. oktobra. Te borbe su Nemce toliko iscrple da su narednog dana obustavili napad.

Narednih nedelja u Staljingradu je vođena borba za svaku kuću, po podrumima i kanalizaciji. Nemci su je nazvali "rat pacova" (*Ratten krieg*).

Jedno od kultnih mesta u Staljingradu je Dom Pávlova (Dom vojničke slave). Nazvan je po tome što je tu kuću krajem

septembra 1942. branio seržant Pavlov sa svojom jedinicom.

To je četvorospratna stambena zgrada, podignuta u prvoj polovini tridesetih, u kojoj su pre rata živeli specijalisti privrednih preduzeća i partijski radnici ("komesarska kuća"), čiji je skelet bio neosvojiva tvrđava. Od 23. septembra po 25. novembra 1942. Nemci su jurišali na tu ruševinu po nekoliko puta na dan. Čujkov je govorio da su hitlerovci u pokušajima da zauzmu Dom Pavlova izgubili više vojnika nego pri osvajanju Pariza.

SNAJPERISTA KOJI JE UŠAO U ISTORIJU: VASILIJ GRIGORJEVIĆ ZAJCEV

Imena svih koji su preko fizičkih i psihičkih granica branili tu zgradu ispisana su na spomen-ploči: Aleksandrov, Afanasjev, Bondarenko, Voronov, Glušenko, Pavlov... Prezimena dvojice boraca su, kažu, ipak izostavljena: Garja Badmajevič Hoholov – etnički Kalmik – koji je, kažu Rusi, bio represirovan (Kalmici su raseljeni zbog učešća u ratu na strani Nemaca), i Aleksej Sugba, koji je 1944. zarobljen i kasnije služio u kvislinškoj Kolčakovoj Ruskoj oslobodilačkoj armiji (ROA)...

Jedan od opevanih junaka tog rata u ruševinama je svakako Vasilij Grigorjevič Zajcev, snajperista koji je od septembra 1942. do januara 1943. usmrtio 242 nemačka vojnika i oficira. Umro je 1991, a 31. januara 2006. njegov prah svečano je sahranjen na Mamajevom Kurganu.

Fototgrafija: Jakov Rjumkin

"Ovu zimu mi ćemo provesti u Rusiji. Na topli dom je bolje na vreme zaboraviti"

U Staljingradu 9. novembra nastupio je General Mraz – minus 18 stepeni Celzijusovih. Rusi plene pismo generala Gablenca, komandanta 384. pešadijske divizije: "Izmeniti situaciju nabolje – nemoguće je. Ali, pasivnost većine vojnika može da bude prevladana aktivnošću rukovodstva. Komandanti moraju da postupaju strože… Dezerterima treba da sudi vojni sud. Vojnik koji zaspi na borbenom položaju zaslužuje streljanje na licu mesta. Vreme je da se počne živeti po zakonima ratnog doba… Ovu zimu mi ćemo provesti u Rusiji. Na topli dom je bolje na vreme zaboraviti."

Radi vraćanja psihičke ravnoteže nemački vojnici su, dok im je dobro išlo, često slati na odsustvo u Nemačku.

Valjda su tamo pričali o ratu, ali u Rajhu su zapravo teško shvatali šta se dešava na Volgi.

U dalekom i mirnom alpskom Oberzalcburgu, odmarajući se posle praznovanja godišnjice pivskog puča 1923, Hitler skandirajućim jezikom hvali muškost nemačkih vojnika na Volgi.

Paulus je izgubio veliki broj vojnika, a precenjivao je brojno stanje Čujkovljeve vojske u ruševinama Staljingrada i možda se nadao da je "sedenje na Volgi" dobar metod za isključivanje sovjetskog kontranapada.

U dnevniku Frajhera fon Rihthofena početkom novembra je zabeleženo da je Paulus samoljubiv i da ne vidi da se Rusi koncentrišu na Donu, koji počinje da se smrzava.

I sovjetski vojnici su sa zebnjom okretali pogled ka Volgi. Da li počinje da se mrzne i da li će se prevoz na levu obalu obustaviti? Posle izveštaja da je tok Volge na istoku od ostrva Golodnog i Sarpinskog u potpunosti blokiran ledom, Čujkov prvi put gubi živce i kaže: "Sada nam predstoji da vodimo rat na dva fronta: neprijateljska reka iza nas i neprijatelj koji žestoko napada ispred nas."

U 6.30 ujutru, 11. novembra 1942, počinje poslednji nemački napad na hemijski kombinat "Lazur" i železničke instalacije. Iz juriša na zavod "Barikade" nijedan Nemac iz 336. bataljona se ne vraća na početne pozicije…

Dotrčao vojnik iz susedne čete i povikao: "Tamo! Ivani!"

Za to vreme, iz pravca Moskve i Urala tutnjali su konvoji s tehnikom i ljudima. Pristizala je polovina artiljerijskih rezervi SSSR – više od 200.000 ljudi, 5. tenkovska armija, deset pešadijskih divizija, jedan tenkovski i dva konjička korpusa sa deset hiljada konja, dvadeset artiljerijskih pukova, 115 diviziona "kaćuša", 900 novih T-34, teška artiljerija, 110 pukova avijacije sa 1100 aviona…

Jurili su ka mestima Serafimovič i Kletskaja, 200 i 160 kilometra severozapadno od Staljingrada.

Vojnici su polagali zakletve pred pukovskim zastavama, novi borci su zaduživali oružje.

U slobodno vreme mnogo su pevali.

"Выходила на берег Катюша,

На высокий берег на крутой. "

(Pesma iz 1938, o Kaćuši, Jekaterini, devojci koja čezne za svojim dragim koji je vojsci.)

Tamni oblaci nadvili su se i padao je sneg kada je 19. novembra, nakon besane noći, u 7:20 ujutro na ruskom Jugozapadnom i Donskom frontu poslata u etar kodna reč "Sirena" – naredba da se zapuca iz tri hiljade pet stotina oruđa. Na delu fronta koji su držali Rumuni, Sovjeti su prešlu u protivofanzivu 19. novembra u 8:50 – posle 80 minuta duge artiljerijske pripreme, koju je obeležavao urlik "kaćuša". Počela je sovjetska operacija "Uran".

Petnaest kilometara južno, u nemačkoj meteorološkoj stanici, Volf Pelikan spremao se da proveri pribor, kad je dotrčao

vojnik iz susedne čete i povikao: "Tamo! Ivani!" Pelikan je se nasmejao: "Ti si sišao s uma!" Ostali vojnici su pokušali da ismeju paničara, bacali na njega sneg, no on je i dalje pokazivao na sever.

U štab grupe Armija B, 22. novembra, u 7 sati uveče, Paulus šalje radiogram: "Armija okružena... Južni front ostaje nezatvoren još samo istočno od reke Don, koja je zamrzla i koju je moguće preći... Ostalo je malo goriva; kada se ono potroši, tenkovi i teško oružje izgubiće mobilnost. Municije je ostalo još za šest dana... Molim slobodu dejstva..."

Četrdesetak kilometara zapadno od Staljingrada, most preko Dona kod gradića Kalač, oko koga je prethodnog leta poginulo mnogo sovjetskih vojnika, a preko koga su za Šestu armiju stizali poslednji transporti, sada Nemci pokušavaju da pređu, ali ne uspevaju. Ostali su okruženi između Volge i Dona.

Engleski istoričar Bivor opisuje kako su se nekada disciplinovani nemački vojnici sada tukli, čak i pucali jedan na drugoga, u pokušaju da pređu na istočnu obalu Dona, a da su oficiri pretili jedni drugima oružjem, sporeći se oko prvenstva prelaza. Neki vojnici su pokušavali da prođu preko Dona po ledu, ali led je bio tvrd samo uz obalu. Onima koji su propali kroz tanak led niko nije pružao ruku pomoći.

Sve je ličilo na povlačenje Napoleonove armije 1812. preko Berezine, čije je ime na francuskom postalo sinonim za katastrofu.

Poslednja grupa Nemaca probila se preko Dona 29. novembra 1942. Po podne tog dana, most je miniran i oni u Staljingradu su dobili signal – puta nazad nema.

Poslednji uspeh Vermahta u Staljingradu: u kući № 78 i 83 za jednu od soba bitka je trajala dva dana. Nemci su pravili crnohumorne viceve: "Osvojili smo kupatilo, sledi ofanziva na dnevnu sobu."

Okruženje Nemaca 19-23. novembra 1942.
Izvor: Vojna enciklopedija 1975.

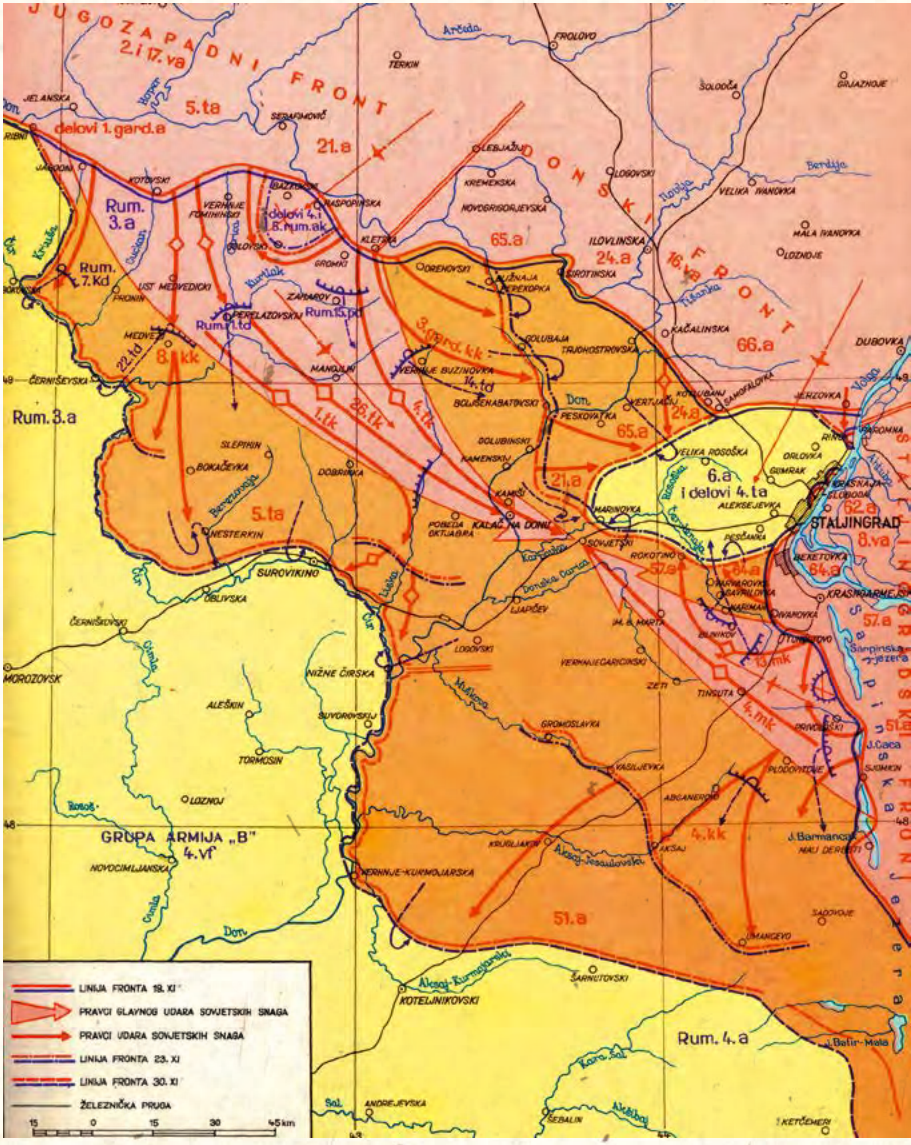

Narednih dana sovjetske jedinice produžile su napad i stezanje obruča oko okruženih nemačkih snaga, koje su 30. novembra bile zbijene na oko 1500 kvadratnih kilometara (40 km širine, 30-40 km dužine).

U 6. armiju, u 8:38 ujutru 24. novembra 1942. stiže "Führerbefehl" - naredba firera, ravna zakonu Rajha, da se u Staljingradu obrazuje Festung - tvrđava. Snabdevanje će uslediti iz vazduha.

Nemačkoj 6. armiji je trebalo dostaviti 750 tona ratnog materijala dnevno - od toga 380 tona hrane, 250 tona municije i opreme, 120 tona goriva. Na raspolaganju je bilo 298 transportnih aviona.

Hitler je tražio mišljenje od Geringa, koji je odgovorio da će Luftvafe obezbediti snabdevanje Šeste armije. Neki generali padaju u jarost, ali Gering obećava fireru da može, a firer veruje rajhsdmaršalu. Sve u svemu, od 25. novembra 1942. do 2. februara 1943. Paulusovoj armiji u okruženju je dostavljeno vazdušnim putem dnevno prosečno samo oko 94 tone ratnog materijala.

OSTACI ŠESTE ARMIJE: NEMAČKI VOJNICI U STALJINGRADU, 1943.
Fototgrafija: Galina Sankova (1904 – ?)

Nemci su bili izvukli naravoučenije iz za njih žestoke zime 1941. Koristili su jaruge u stepi za izgradnju zimskih skloništa za vojnike i skladištili ratni materijal koji je stizao železničkim prugama iz 600 kilometara udaljenog Harkova. Sovjetski partizani su rušili vozove i palili skladišta, uprkos tome što su Nemci vršili represalije i deportovali u Nemačku samo iz prostora između Dona i Volge oko 25.000 ljudi.

Sada su Nemci konačno izgubili pozadinske magacine hrane i municije. Nemački vojnici u staljingradskom okruženju su još bili u letnjim uniformama – 76 vagona zimske odeće bilo je negde na putu. Nemački vojnici, s letnjim kapama, počeli su da cene ruske vatnike, fufajke, šapke-ušanke. Lovili su pse, ne samo zbog mesa već i zbog krzna, od koga su pravili improvizovane kape.

Feldmaršal Erih fon Manštajn je naredio da nova grupa Armija "Don" napadne sovjetske jedinice koje stežu obruč nad nemačkim snagama pred Staljingradom.

Fon Paulus je trebalo da se utvrđuje u "kotlu" i da na znak "udar groma" (Donerschlag) pokuša da se probije dolinom reke

Donska Carica u okviru operacije "Zimska oluja" (Wintergewitter). Tenkisti generala Hota su nadirali prema Staljingradu, ali posle četiri dana oslabili su ritam svog prodora – nakon što su crvenoarmejci potpuno razbili pet italijanskih crnokošuljaških divizija i pritisli nadiruće nemačke pancere s krila.

Uveče, 8. januara, Manštajn je u Novočerkasku primio gosteoficire visokog ranga koji se sa odmora u Nemačkoj vraćaju na front. Jednoruki "Menš", tenkist Hube pričao je da Hitler ima plan za spas 6. armije. Manštajn tokom cele večeri nijednom nije pomenuo Staljingrad.

Ljudi su se ubijali zbog trunke soli. Bilo je i kanibalizma

Sovjetska vojska je zahvatila Paulusove snage u "koljco". Kad je prišla na 400 metara od poletne piste aerodroma Pitomnik, uobičajeni pedantni nemački poredak pri ukrcavanju u avion je nestao: ranjenike su odgurivali da bi se ukrcali oni sa specijalnim kartama. Neki major nudio je pilotu 10.000 maraka za mesto u avionu.

Rusi saznaju za strašnu sudbinu svojih zarobljenih drugova: u logorima Voronovo i Gumrak – preživelo je 20 od 3500 zarobljenih crvenoarmejaca. Ljudi su se ubijali zbog trunke soli. Bilo je i kanibalizma. Cela jedna poljana bila je popunjena truplima umrlih zarobljenih sovjetskih vojnika.

Vojnici Paulusove 6. armije, opevani i za vreme i posle rata kao profesionalni vojnici koji se bore do poslednjeg, pokazivali su istu onakvu okrutnost kakvu su pokazivali godinu dana ranije, kada je Zonderkomanda 4 A u sastavu Ajnzacgrupe C, uz učešće delova baš te Paulusove 6. armije, u Babjem Jaru, u okolini Kijeva za dva dana, 29–30. septembra 1941. streljala 33.771

osobe – ne računajući decu do tri godine, koju su takođe ubijali, ali nisu popisivali.

U Brjanskoj ulici u Staljingradu Nemci su obesili dečaka Sašu Filipova, jednog od malobrojnih preživelih civila u Staljingradu, koji je čistio nemačkim oficirima obuću, pod sumnjom da je javljao svojima o kretanju Nemaca. Rusi za njega kažu: "Nastajašćij Staljingradec…" Pravi Staljingrađanin.

Svest o tim nepočinstvima i strah od odmazde u staljingradskoj agoniji, mora da su više određivali ponašanje nemačkih vojnika nego Hitlerove recitacije o Nibelunzima koji stoje do poslednjeg. Među njima se govorilo da Žukov ne uzima zarobljenike i da poslednji metak treba čuvati za sebe.

Patetična sonata

Sovjeti su 8. januara pozvali Paulusa da se preda. Hitler naređuje: nema predaje.

Sovjeti nadiru ka Staljingradu posle kanonade 6500 topova.

Paulusov poslednji pokušaj da dobije podršku u Berlinu: s "putničkom kartom № 7" kapetan Ber specijalnim avionom poleće s jedinog aerodroma koji Nemci imaju u Staljingradu ka Hitlerovom bunkeru Wolfschanze (Vučja jama). Mladi kapetan 15. januara, u devet uveče, ulazi u onu istu konferencijsku salu u koju će osamnaest meseci kasnije ući Fon Štaufenberg. Hitler, obrativši mu se sa "Her Hauptman", bio je mnogo ljubazan. Kada je Ber počeo da priča o gladi u "tvrđavi Staljingrad", o tome da 200.000 vojnika umire i nema pomoć i da vazdušni most ne funkcioniše, Hitler se zagledao u najmlađeg oficira. U sali je nastala glasna tišina. Ber je raportirao i izašao.

Dnevnik Bera: "Tek tada sam shvatio da je Hitler izgubio svaku vezu s realnošću. On živi u fantazmagoričnom svetu karata i zastavica… Savršeno sam shvatio da mi gubimo rat."

Rusi će posle oslobođenja otkriti da je komandant nemačke 16. tenkovske divizije u zemunici imao rojal, klavir. Kroz promrzlu zemlju dolazili su zvuci Betovenove *Prve patetične sonate* i mešali se s ratnom grmljavinom napolju. General je produžavao da svira čak i kada su mu podnosili izveštaje.

Crvenarmejci Paulusu 18. januara upućuju drugi ultimatum.

Taj predlog Paulus je prosledio Hitleru i zatražio "slobodu dejstava". Hitler odgovara: "O kapitulaciji ne može biti reči. Vojnici su dužni da se bore do poslednjeg."

Pred sam kraj, 30. januara, nemački oficiri i vojnici su se sakupili oko radija, da čuju Hitlerove reči povodom desetogodišnjice nacističkog režima u Nemačkoj: "Kao i Nibelunzi, oni stoje do poslednjeg..."

KRAJ BITKE: STALJINGRAD, 2. FEBRUAR 1943.

Nemačkim vojnicima u to vreme davali su po 20-30 metaka. Sledovanje hleba bilo je sniženo sa 120 na 70 grama. Kilogram krompira deljen je na petnaest vojnika. Mesa nije bilo – konji su pojedeni do Božića. Vodu su dobijali topljenjem snega.

Paulus je 18. januara predao vojnom pilotu oproštajno pismo ženi, svoja odlikovanja i kolajnu. Naredio je da se sastave spiskovi najcenjenijih vojnih specijalista koje treba evakuisati vazdušnim putem. Tako je izašao iz "koktela" i jednoruki Fon Hube, onaj isti "Menš", prvi nemački general koji je video Volgu.

Radiogramom se feldmaršal umiruće 6. armije, 22. janura, obratio komandantu grupe armija "Don" (s molbom da se kopija preda fireru). "Zalihe došle do kraja. Ima više od dvadeset hiljada ranjenih. Kakve naredbe mogu da dam vojnicima koji

nemaju municiju? Potrebno hitno rešenje, pošto su već primetni simptomi dezintegracije. Ipak, vojska još nije izgubila veru u svoje komandante…"

Hitler odgovara: "Kapituljacija nemoguća…"

Poslednji radiogrami: Paulus Hitleru čestita desetu godišnjicu u kojoj kaže da se zastava sa svastikom još vije nad Staljingradom i poručuje: "Neka naša bitka bude primer sadašnjim i budućim pokolenjima, da se ne predaju u beznadežnim situacijama…"

Hitler unapređuje Paulusa u feldmaršala. To je bio poziv na samoubistvo, ali Paulusu ne pada na pamet da se ubije "zbog tog kaplara iz Bohemije".

Feldmaršal se, neobrijan, prebacuje iz bunkera kod aerodroma Gumraku u podrum razrušenog staljingradskog Univermaga. Sledi serija samoubistava nemačkih generala…

"Naš najviši oficir ima mnogo posla. Sada se do njega ne može doći, tako da možete imati posla sa mnom"

Ujutro, 31. januara, Paulusov prevodilac Boris fon Najthart došao je do sovjetskog tenka ispred opkoljenog Paulusovog štaba u Univermagu. Kad je ugledao nemačkog oficira, poručnik Fedor Jelčenko se bacio na zemlju. Najthart je klimnuo glavom i saopštio: "Naš najviši oficir hteo bi da razgovara s vašim najvišim oficirom." Jelčenko se sabrao i takođe klimnuo glavom: "Naš najviši oficir ima mnogo posla. Sada se do njega ne može doći. Tako da možete imati posla sa mnom."

Novopečeni feldmaršal nemačke 6. armije predao se dvadesetogodišnjem tenkisti.

U četiri popodne, 2. februara 1943, borbe u Staljingradu su prestale. U Nemačkoj, Mađarskoj i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj objavljena je trodnevna žalost.

FELDMARŠAL S BRADOM: Fridrih Vilhelm Ernst fon Paulus u trenutku zarobljavanja. Staljingrad, 31. januar 1943.

"Satrap" u zlatnom kavezu

Pred štab feldmaršala Paulusa crvenoarmejci su 31. januara 1943. odvezli štabni automobil i odvezli ga ka aerodromu "Beketovka", 20 kilometara južno od Staljingrada, gde je on u jednoj drvenoj kućici sa "Hajl Hitler" pozdravio komandanta sovjetske 64. armije generala Šumilova. Ovaj nije mogao da se uzdrži, već je raširio ruke, pogledao u vedro zimsko nebo i rekao: "O kako ushićujući prolećni dan!"

Paulusa su poveli na ručak, a on je tražio da budu nahranjeni njegovi ljudi, koji četiri dana nisu ništa jeli. Za obedom, Šumilov je predložio zdravicu za pobedu Crvene armije. Pokolebavši se, Paulus je podigao čašu: "Pijem za pobedu nemačkog oružja." Šumilov je smračeno podigao svoj stakan. Poćutao, odahnuo i smirujuće rekao: "Zaboravite to. U vaše zdravlje."

Paulusa sprovode u komandni centar Donskog fronta u Zavarikinu, gde su ga čekali Voronov i Rokosovski; pa u Krasnogorski operativni lager NKVD № 27 u Moskovskoj oblasti; pa, zbog bojazni da će biti kidnapovan u bivši sanatorijum Vojkova; pa u Spaso-jefimijevski manastir kod Suzdalja;

pa u spec-objekat u Ozjerima, odakle će Beriju svaki dan izveštavati o "Satrapu" (pod tim kodnim imenom je feldmaršala dužio NKVD).

Kad je Paulus posle dugog odbijanja potpisao proglas "Nemačkom narodu protiv Hitlera" i svedočio na Nirnberškom procesu, smeštaju ga u dači Tomilino, u svojstvu Staljinovog "ličnog zarobljenika".

Kada se razboleo, voze ga i na lečenje u Jaltu.

U pratnji ordonansa i ličnog kuvara prebacuju ga u Berlin 24. oktobra 1953, gde on rukovodioca DDR Valtera Ulbrihta uverava ga da će živeti u Istočnoj Nemačkoj. U "Pravdi" objavljuju njegovu izjavu, u kojoj se kaže da je u slepom potčinjenju došao u Sovjetski Savez kao neprijatelj, ali da ga napušta kao prijatelj.

Smeštaju ga u elitno naselje u Drezdenu, daju mu auto, ađutanta i pravo da nosi lično oružje. U svojstvu načelnika novog vojno-istorijskog centra on 1954. na Višoj školi kasarnske narodne policije (koja je pretvorena u Armiju DDR) drži predavanja o vojnom iskustvu i Staljingradskoj bici i kritikuje zapadnonemački militarizam. Umire 1. februara 1957, praktično na 14. godišnjicu izginuća nemačke 6. armije pod Staljingradom.

Elabuga, Logor NKVD № 97

Od 91.000 nemačkih vojnika zarobljenih pod Staljingradom, kući se vratilo 6000.

Između 40.000 i 50.000 njih umrlo je od posledica smrzavanja i gladi u prvih šest nedelja u logoru Beketovka severno od Staljingrada. Među zarobljenima vladala je epidemija dizenterije i tifusa. Lekarske pomoći praktično nije bilo, ni medikamenata, ni instrumenata.

Dve hiljade oficira Vermahta bilo je po snegu odvedeno u oficirski logor u Krasnoarmejsk. Neki su odbijali da se liše ličnog oružja i ubijali su se na mestu zarobljavanja.

U februaru 1943. oko 1300 zarobljenih nemačkih oficira transportovano je u Logor NKVD № 97 u tatarstanski gradić Elabuga, na ušću reke Tojma u Kamu, 14 kilometara od železničke stanice Tihonovo, 215 kilometara udaljene od Kazanja, tamo gde se Marina Cvetajeva ubila 31. avgusta 1941.

Prevozili su ih razbijenim teretnim vagonima, predviđenim za osam konja ili 40 ljudi, u koje je gurano po 70 zarobljenika. Na tom putovanju, koje je trajalo dve nedelje, umrlo je njih 700... Sprovodnik nije dozvoljavao da se mrtvi istovare iz voza jer je dužio svaku glavu, živu ili mrtvu.

Zarobljeni oficiri su držani u zidom opasanom Elabuško-kazanjsko-bogorodičkom manastiru (čija je verska aktivnost bila prekraćena 1928). Tamo se tifusom zarazio i medicinski personal, pa je za nekoliko nedelja umrlo 600 ljudi.

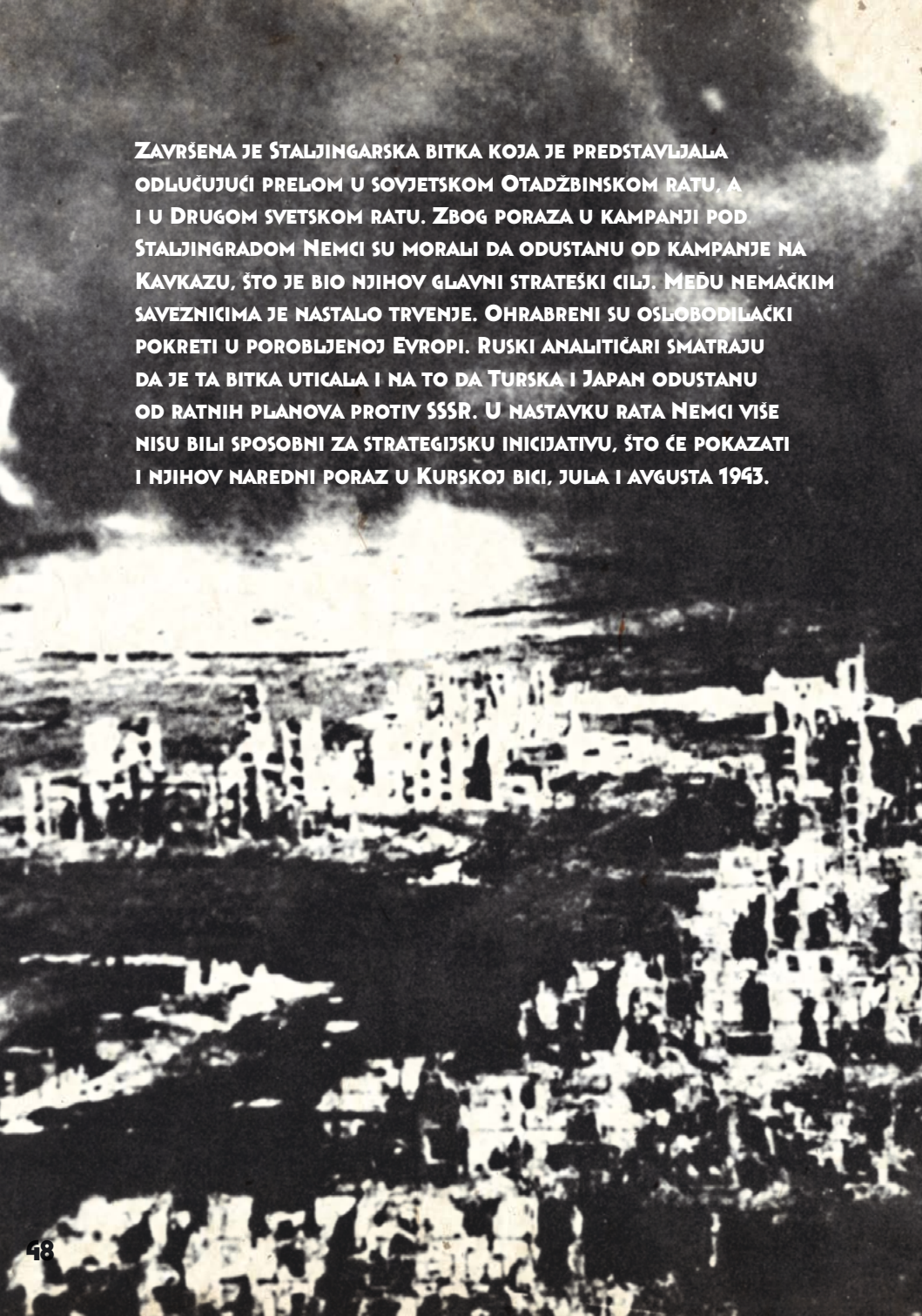

Završena je Staljingarska bitka koja je predstavljala odlučujući prelom u sovjetskom Otadžbinskom ratu, a i u Drugom svetskom ratu. Zbog poraza u kampanji pod Staljingradom Nemci su morali da odustanu od kampanje na Kavkazu, što je bio njihov glavni strateški cilj. Među nemačkim saveznicima je nastalo trvenje. Ohrabreni su oslobodilački pokreti u porobljenoj Evropi. Ruski analitičari smatraju da je ta bitka uticala i na to da Turska i Japan odustanu od ratnih planova protiv SSSR. U nastavku rata Nemci više nisu bili sposobni za strategijsku inicijativu, što će pokazati i njihov naredni poraz u Kurskoj bici, jula i avgusta 1943.

ZGARIŠTE: STALJINGRAD, 2. FEBRUARA 1943.
Fototgrafija: Georgi Zelma (1906–1984)

MRTVI, RANJENI I UNIŠTENI:

NEMAČKA	SSSR
850.000 UBIJENIH I RANJENIH, UKLJUČUJUĆI I 91.000 ZAROBLJENIH	478.741 UBIJEN I RANJEN 650.878 BOLESNIH 40.000 POGINULIH CIVILA
900 AVIONA	2769 AVIONA
1500 TENKOVA	4341 TENK
6000 ARTILJERIJSKIH ORUĐA	15.728 ARTILJERIJSKIH ORUĐA

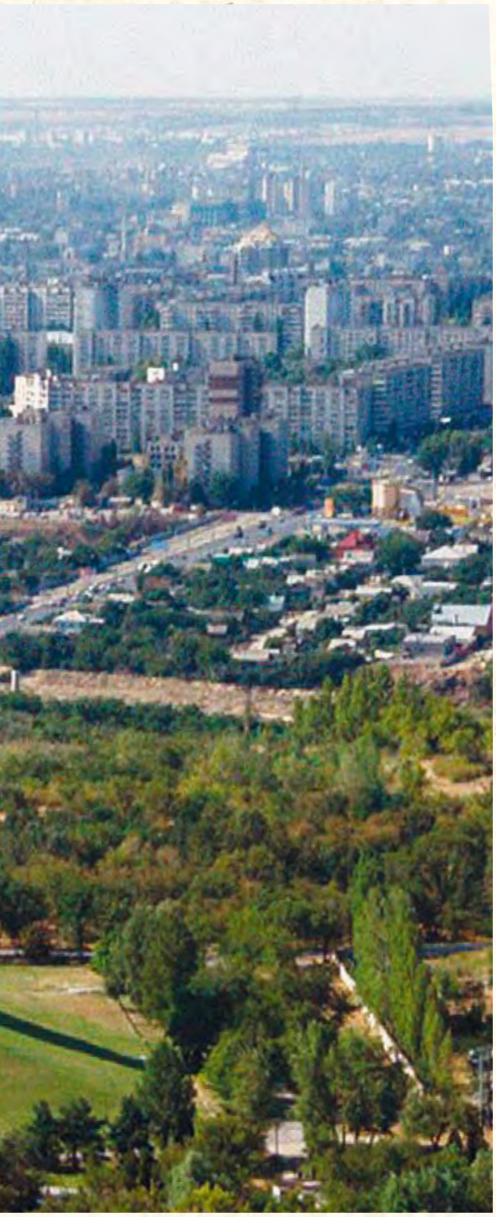

Kako je Valentina Izotova postala Majka Otadžbine i žrtva finansijskih piramida

Na Mamajevom Kurganu 15. oktobra 1967. svečano je otkriven memorijalni kompleks kojim dominira spomenik "Majka otadžbina zove" vajara Jefgenija Viktoroviča Vučetiča, socrealistička verzija boginje pobede Nike.

Žiteljka Volgograda Valentina Izotova, nekadašnja kelnerica hotela Volgograd, u koji su svraćali i Hruščov i Kastro, tvrdi da je ona, kad joj je bilo 26 godina, uprkos protivljenju svog ljubomornog muža "postala Majka" – za tri rublje na sat gola je pozirala kao model Majke Otadžbine, a umesto mača u ispruženoj ruci držala je neku letvu.

Ruskim novinarima je pričala da je Vučetič možda pravio spomenik i po svojoj ženi, ali: "I lice i ruke i noge i bedra Majke Otadžbine su moje…"

Valentina je devedesetih bila žrtva finansijskih piramida, i sada vodi volgogradski oblasni fond „Zaštita ulagača".

ALEKSANDAR ĆIRIĆ

70 GODINA KURSKE BITKE

ARMAGEDON I TUMAČENJA

DA LI SU U LETO 1943. NEMCI U ISTOČNOJ UKRAJINI „POSTIGLI PORAZ" A SOVJETI „PRETRPELI POBEDU". SVI GENERALI SU POSLE BITKE PAMETNI, A PORAŽENI SU NAJPAMETNIJI

„Kakav dan! Mislim da smo pogodili pet tenkova, ali nisam siguran jer je bilo toliko prašine i tenkova! Teško je bilo i odabrati cilj. Ja sam čak otvorio vatru na našu samohotku misleći da je ruska. Tačno znam da sam uništio rusku samohotku jer je bila samo 50 metara ispred mene. Njeni komadi doleteli su do moga 'Tigra'. Kakvo ludilo! Tokom obuke su nam govorili da treba da uništavamo ciljeve na velikim daljinama, ali nije mi padalo na pamet da su u vidu imali ovakvu razdaljinu. Mislim da smo uništili i nekoliko neprijateljskih protivtenkovskih oruđa". Komandir tenka, esesovac Joakim Šol sutradan je u svoj dnevnik upisao: „16. jul 1943. Još jedan dan u paklu. Bukvalno smo streljali neprijateljsku pešadijsku kolonu koja je pokušavala da priđe našim grenadirima s boka. Čak i u 'Tigru' čuli smo kako naši vojnici radosno viču svaki put kada bi granata pala usred Rusa. Divno smo se osećali. Mada, iskreno govoreći, pogled na rasute delove tela nije predstavljalo nikakvo zadovoljstvo. "

S druge strane, budući heroj Sovjetskog saveza Grigorij Penežko: „Bila je takva buka da je probijala uši, krv je iz njih tekla. Opšti tutanj motora, razbijanje metala, grohot, pogoci kumulativnih granata, divlji škrgut raznetog gvožđa, direktni pogoci izbacivali su kupole, savijali topovske cevi. . . Od pogodaka u rezervoare goriva tenkovi bi odmah planuli. Podizali su se poklopci, posade su pokušavale da napuste vozilo. Video sam napola spaljenog mladog poručnika kako visi na oklopu. Ranjen, nije mogao da se izvuče. Naši tenkisti koji su se spasli iz uništenih vozila tražili su na polju neprijateljske posade koje su takođe ostale bez tehnike i tukli ih pištoljima, hvatali se u koštac. Sećam se nekog kapetana koji se popeo na pogođenog nemačkog 'Tigra' i po poklopcu udarao automatom ne bi li isterao hitlerovce".

Oba citata odnose se na Kursku bitku koja se odigrala od 5. do 20. jula za Nemce, odnosno od 5. jula do 23. avgusta 1943. godine za Ruse. Razlog toj razlici je što Nemci kao bitku vode samo svoju neuspelu operaciju „Citadela", pokušaj da probiju linije sovjetske odbrane na bokovima Kurske izbočine, opkole i unište dva fronta Crvene armije, dok je za Sovjete to bila samo prva, defanzivna faza planirane operacije koja je nastavljena kontranapadima „Kutuziv" i „Polkovodec Rumjancev" i okončana oslobađanjem Harkova 23. avgusta.

Što se tumačenja Kurske bitke tiče – šta god pod njom podrazumevali – ona iz godine u godinu i iz decenije u deceniju postaju sve komplikovanija i, naizgled bar, teža za razumevanje. Tek za to ima mnoštvo razloga, ali opšti utisak je da se ozbiljni napori istoričara i rezultati njihovih istraživanja još uvek, ako već ne sve više i više, gube u magli politilčke revizije istorije. Pa ponekad izgleda kao da Nemcima danas do pobede kod Kurska fali samo to što su bitku – izgubili. Ili, po jednom duhovitom

komentaru pomenutih revizionističkih napora, Nemci su u Kurskoj bici „postigli poraz" a Sovjeti „pretrpeli pobedu".

A U STVARI

Svi generali su posle bitke pametni, a poraženi su uglavnom najpametniji, pa tako treba gledati na posleratne memoarske ocene svih bitaka, pa i ove. Ali, kako početkom leta 1943. stoje stvari na Kurskoj izbočini širokoj oko 200 i oko 150 kilometara uvučenoj u liniju nemačkog Istočnog fronta?

Posle Staljingradske bitke i zimskih dejstava 1942/1943 došlo je do operativnog predaha od aprila do juna, tokom koje su se i jedni i drugi pripremali za letnju kampanju. Nemci su pripremali strategijsku operaciju „Citadela", istovremeni napad na severni i južni bok Kurske izbočine, otsecanje, opkoljavanje i uništavanje Centralnog i Voronješkog fronta Crvene armije. U tom cilju okupljeno je oko 50 nemačkih divizija, među njima 18 tenkovskih i motorizovanih, dve tenkovske brigade, tri samostalna tenkovska bataljona i 8 diviziona artiljerijskih jurišnih oruđa – ukupno oko 900. 000 ljudi po sovjetskim izvorima. Grupom armija „Centar" komandovao je feldmaršal Ginter Kluge a grupom „Jug" feldmaršal Erih Manštajn, a njihovim udarnim snagama Valter Model i Herman Hot.

U operaciju su uključene elitne tenkovske SS divizije: „Adolf Hitler", „Rajh" i „Mrtvačka glava". Vojska je dodatno opremljena novim oružjem: 134 borbena i 14 komandnih tenkova „Tigar", 190 borbenih i 11 komandnih i inženjerijskih „Pantera", 90 jurišnih samohotki „Ferdinand" tj. sa ukupno 348 tenkova i samohotki novih tipova.

Međutim, planiranje nemačke operacije „Citadela" nije išlo glatko. Krajem februara 1943, posle Staljingradske bitke, stanje u Vermahtu bilo je daleko od dobrog. Hitler nije smenio

Manštajna posle povlačenja sa Kavkaza zbog straha od veličine gubitaka koje bi to moglo izazvati, već mu je dopustio slobodu akcije koju je ovaj tražio. Manštajn je predlagao likvidaciju izbočina na Istočnom frontu, prvenstveno kod Kurska, ali su sve operacije odložene dok ne prođe распу̀тица, prolećna sezona kojom je vladalo blato na svim putevima i terenima, problem u kom se nemačka vojska doslovno zaglibila – kao i Crvena armija, uostalom.

Manštajn je još u februaru 1943. predložio da Nemci sačekaju predviđenu sovjetsku ofanzivu i serijom kontraudara napadnu izložene bokove Crvene armije, ali je Hitler predlog odbacio zbog političkih posledica njegove defanzivne zamisli, i to posle poraza u Staljingradu. Početkom marta Manštajn predlaže udar na Kursku izbočinu čim se završi prolećna распу̀тица: Hitler odobrava, ali operacija je sredinom aprila odložena za 3. maj ili ne mnogo kasnije, zbog lošeg vremena i potrebe da se nemačke

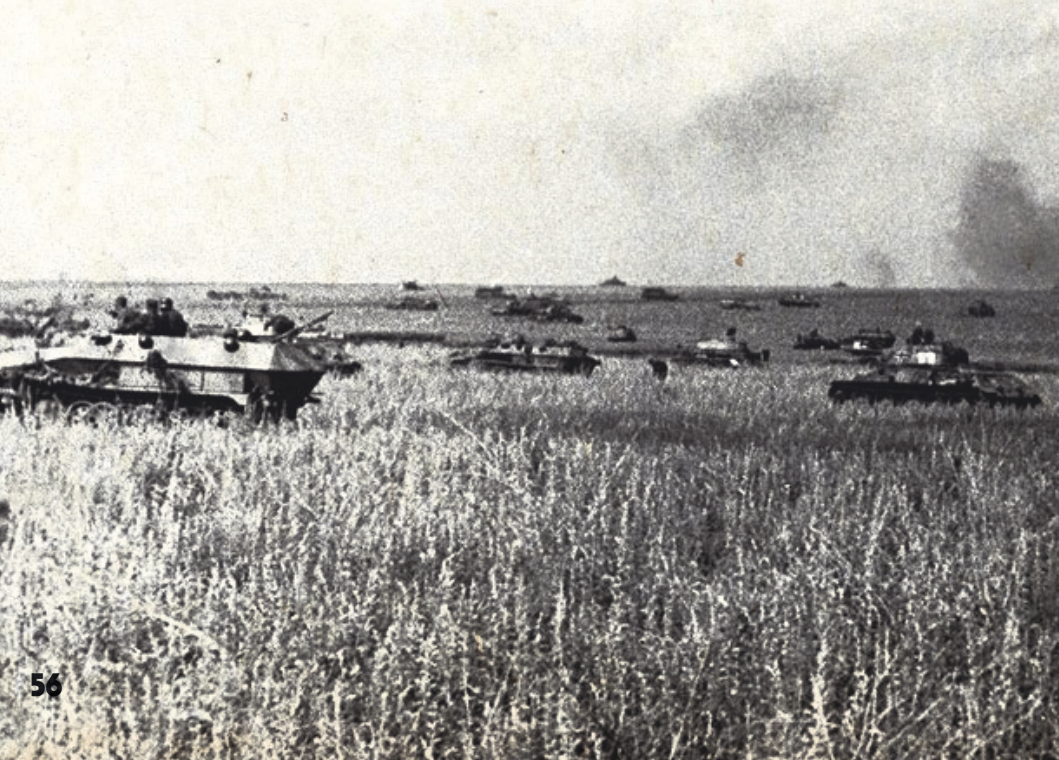

jedinice popune. *Unternehmen Zitadelle*, operacija „Citadela" zamišljena je kao *blitzkrieg* koji treba izvesti pre no što se Crvena armija ukopa i utvrdi. Nemci su, međutim, već imali snimke iz vazduha na kojima su vidljivi ne samo veoma jaki odbrambeni položaji na pravcima planiranog nemačkog napada, već i da si u osnovu Kurske izbočine koncentrisaan dva sovjetska fronta, Centralni i Voronješki. Feldmaršal Model je zato upozoravao da se pripreme za napad ne smeju produžavati, a 27. aprila predložio je Hitleru otkazivanje operacije „Citadela" zbog kašnjenja i prelazak na defanzivni plan čekanja na sovjetski napad. Manštajn je verovao u uspeh, ali je u maju i on bio zabrinut. I on se vratio ideji da nemačke snage ostanu u strategijskoj defanzivi, da ofanzivu Crvene armije razbiju na odbrambenim položajima i jakim kontraudarima u bokove sovjetskih snaga.

Ali to je plan koji će kod Kurska uspešno sprovesti – Crvena armija.

Panter

Panzerkampfwagen V Panther, nesumnjivo jedan od najpoznatijih teških tenkova Drugog svetskog rata. Vermaht je neplanirano bio prinuđen da odgovori na sovjetski srednji tenk T-34-76 i teški KV-1. Serijska proizvodnja je počela januara 1943. Dajmler-Bencov projekat potsećao je na T-34 oblikom trupa i kupole. Albert Šper u svojoj autobiografiji kaže da je „Tigar", planiran da bude težak 50, zbog Hitlerovih zahteva dostigao 75 tona, „pa smo zbog toga odlučili da razvijemo novi tenk od 30 tona čije će ime 'Panter' označavati njegovu veliku agilnost. Mada lakši, njegov motor trebalo je da bude isti kao 'Tigrov', što znači da bi razvijao znatno veću brzinu. Ali, tokom godine Hitler je još jednom insistirao na što više oklopa na njemu, kao i veće topove, tako da je to dovelo do težine od 48 t, što je bila prvobitno zamišljena težina 'Tigra'".

Samohodni razarač tenkova „Ferdinand"

Opremljen topom 88 mm, teško naoružan i oklopljen, predstavljao je najmoćnije nemačko oklopno vozilo. „Ferdinandi" su debitovali kod Kurska, gde je njihov oklop pokazao malu osetljivost na sovjetsku protivtenkovsku i tenkovsku artiljeriju. Ali Nemci su ih tada prvi i poslednji put masovno koristili. „Ferdinandi" su korišćeni kao prednji oklopni štit koji je privlačio pažnju i zbog kojih su postavljene inženjerijske prepreke i protivtenkovska odbrana, tako da su trpeli teške gubitke. Istovremeno su izazivali „ferdinandomaniju" i „ferdinandofobiju" kod neprijateja.

Tigar

Panserkampfwagen VI „Tiger I” prvi put je masovno upotrebljen u bici kod Kurska a potom su ga do kraja rata koristili Vermaht i SS trupe. Kada se pojavio bio je najbolje naoružan i najbolje oklopljen tenk na svetu i to je ostao najmanje do novembra 1943. U operaciji „Citadela” kod Kurska nemačka komanda je koristila dva bataljona teških tenkova i dve čete koje su bile delovi tenkovskih divizija. Proizvođen je od 1942. do 1944, ukupno 1347 komada.

Sovjetski učesnici bitke svedoče da tenkisti, shvativši da neće dospeti do daljine sigurnog pogotka u „Tigar”, često napuštali svoj T-34 i pod vatrom se vraćali na polazni položaj. „Shvativši postupak, komanda je naredila da se na vojni sud izvode sve posade koje su iz vatre izašle u punom sastavu. Tada su tenkisti smislili novo lukavstvo: prilazili su neprijatelju bliže i tenk napuštali pod vatrom. Poneko bi poginuo ili bio ranjen na otvorenom, ali neko je i uspevao da se domogne svojih”.

SSSR

Miki Maus T-34

Inženjer Mihail Koškin je 1937. bio zadužen za unapređenje ruske oklopne tehnologije. Proizvodni model nazvan T-34 imao je teži oklop i šire gusenice od starijih sovjetskioh tenkova. Prvi prototipovi bili su za testiranje spremni januara 1940. Prvi tenkovi isporučeni su Crvenoj armiji septembra 1940.

Tenkovi T-34 pokazali su se efikasnim protiv nemačkih snaga. Nemci su bili uvereni u sopstvenu tehnološku superiornost, a sudar sa T-34bio je za njih šok. Što se performansi tiče, T-34 nisu imali problema da se kreću u blatu i na snegu. Sredinom 1943. Nemci su na Istočnom frontu imali brzometne Pak 40 topove 75 mm i tenkove „Panter" i „Tigar" koji su značajno umanjili neke od prednosti već uvežbanih posada T-34.

Nemci su T-34 zvali „Miki Maus" jer su s podignutim poklopcima kupole izgledali kao Diznijev crtani lik.

Do kraja 1945. napravljeno je 57.339 T-34 tenkova koji su činili više od 55 odsto svih sovjetskih tenkovskih snaga. Posle Drugog svetskog rata T-34 tenkovi učestvovali su u Korejskom ratu, Vijetnamu i ratu u Bosni i Hercegovini devedesetih godina.

Specifikacije

T-34	Model 1940	Model 1941	Model 1942	Model 1943
Motor	12 cil. dizel V-2 500 KS	12 cil. dizel V-2 500 KS	12 cil. dizel V-2 500 KS	12 cil. dizel V-2 500 KS
Ogibljenje	Christie	Christie	Christie	Christie
Naoružanje	1x76,2mm L-11 top sa 76 zrna 2x7,62mm mitraljeza	1x76,2mm F-34 top sa 77 zrna 2x7,62mm mitraljeza	1x76,2mm F-34 top sa 77 zrna 2x7,62mm mitraljeza	1x76,2mm F-34 top sa 100 zrna 2x7,62mm mitraljeza
Oklop	15-45mm	20-52mm	15-65mm	20-70mm
Posada	4	4	4	4
Dužina (m)	6,68 m	6,68 m	6,68 m	6,68 m
Širina (m)	3,00 m	3,00 m	3,00 m	3,00 m
Visina (m)	2,45 m	2,45 m	2,45 m	2,45 m
Težina	26,0 t	26,0 t	28,0 t	30,0 t
Brzina	53 km/h	53 km/h	53 km/h	53 km/h
Radijus	300 km	400 km	400 km	465 km

SU-152 Kurski „Ubica životinja“

Sovjetski samohodni top zasnovan na tenku KV-1s i naoružan moćnom haubicom 152 mm ML-205. Mogao se koristiti i kao teški razarač tenkova i kao teški napadački top. U nekim slučajevima služio je do neke mere i kao samohodna haubica. U Kurskoj izbočini mnoge posade samohodne artiljerije pokazale su heroizam i profesionalno komandovanje svojim vozilima. Posada SU-152 majora Sankovskog, na primer, uništila je 10 nemačkih tenkova u jednom danu. Tokom Operacije Orel-Kursk njihov puk je uništio sedam „Ferdinanda” („Slonova”), 10 „Tigrova” i druga nemačka vozila (po nekim izvorima 8 „Ferdinanda” i 12 „Tigrova”). Zbog takvog uspeha protiv Vermahtovog „Zoološkog vrta” dvojica sovjetskih vojnika su SU-152 nazvali „Ubica životinja”.

KV-1s

Sovjetski teški tenk; skraćenica KV je od Klim Vorošilov – zvaničnog imena sovjetskih teških tenkova masovno proizvođenih od 1940 do 1943. Oznaka „1s" označava prvu modifikaciju na prvom modelu tenka, posle neuspele primene u prvoj fazi rata: posle toga brzina kretanja bila je bliža brzini srednjih tenkova. Po kasnijim standardima nije bio na nivou srednjih tenkova po borbenoj moći: ugradnja topa od 85 mm ostala je samo eksperiment 1941/42 jer je standardni top 76 mm mogao lako da uništava svako nemačko oklopno vozilo pa projektanti nisu videli razlog da KV-1s učine jačim. Ali posle pojave nemačkog Pz VI („Tigar" je imao top od 88 mm), KV-1s postaje zastareo preko noći jer više nije mogao da se suprotstavi nemačkim teškim tenkovima.

Pripreme

Početkom maja meseca održan je sastanak najviših oficira nemačke vrhovne komande na kom su razmatrane moguće opcije u vezi operacije „Citadela": da počne što pre, da se odloži zbog bolje pripreme ili, kao treće, otkaže u korist odbrambene operacije. Odluka nije doneta, a ni „Citadela" otkazana nego odložena za 12. jun. Prema nekim izvorima, general Hajnc Guderijan je na sastanku s Hitlerom 10. maja rekao: „Da li je neophodno napasti Kursk ove godine? Da li mislite da iko zna gde je Kursk? Svet se ne brine hoćemo li zauzeti Kursk ili ne. Šta je razlog za pritisak da ove godine napadnemo Kursk i, štaviše, da uopšte napadamo na Istočnom frontu?" Hitler je odgovorio: „Znam. Pri pomisli na to prevrne mi se stomak. " Guderijan je zaključio: „U ovom slučaju vaša reakcija na problem je dobra. Ostavite ga na miru. " Hitler i nemačka komanda su ipak prihvatili ofanzivu, mada se sa porastom problema i izazova sve više fokusirao na novo oružje pobede, tenkove „Tigar" i „Panter" te samohodni top „Ferdinand". U očekivanju novih oružja odložio je operaciju za 20. jun a onda, posle ponovljenog predloga operativnog štaba da se od ofanzive odustane početak odložio za 3. jul, a 1. jula za 5. jul.

U tom trenutku nemačke snage su na Kurskoj izbočini imale oko 50 divizija, uključujući 12 oklopnih i 5 oklopnogrenadirskih, ukupno oko 777. 000 ljudi, 2451 tenk i jurišni top (tj. 70 odsto svih nemačkih oklopnih snaga na Istočnom frontu) i 7417 topova i minobacača.

Što se sovjetske strane tiče, Georgij Žukov - prvi oficir koji je u Velikom otadžbinskom ratu dobio zvanje maršala, početkom 1943. godine - 8. aprila predlaže *Stavki*, vrhovnoj komandi Crvene armije, da umesto letnje ofanzive i opšteg napredovanja pripremi odbranu i kontraudar. Predlog je prihvaćen već 12. aprila. U osnovi, radilo se o planu odbrambenog sukoba Crvene

armije tokom kog bi se u kritičnom trenutku izveo kontraudar i porazile nastupajuće neprijateljske snage. Na oba boka Kurske izbočine pripremljena je duboko ešelonirana odbrana. Na pravcima očekivanog nemačkog udara postavljeno je po 1500 protivtenkovskih i 1700 protivpešadijskih mina na kilometar fronta. Vojska Centralnog fronta pod komandom generala Rokosovskog branila je severni, a vojska Voronješkog fronta pod komadom generala Vatutina južni bok. Obe vojske oslanjale su se na Stepski front koji je, pod komandom generala Konjeva, bio strategijska rezerva za predstojeće operacije.

ŠPIJUNAŽA

Obaveštajni deo priče o pripremama za Kursku bitku nije manje zanimljiv i, očekivano, takođe utiče na tumačenja njenog ishoda. Već krajem marta 1943. Staljin je znao za nemačke planove oko Kurska; 12. aprila imao je na stolu nemački tekst direktive №6 o planu operacije „Citadela" nemačke vrhovne komande upućene svim službama Vermahta, ali bez Hitlerovog potpisa (koji će dokument potpisati tri dana kasnije). Podaci su dobijeni od obaveštajca koji je radio pod imenom „Verter". Pretpostavlja se da je bio saradnik vrhovne komande Vermahta, a informacije su u Moskvu dospele preko agenta iz Švajcarske Rudolfa Reslera. Te informacije je potvrdio i sovjetski špijun u Britaniji Džon Kernkros, na službi u dešifrantskom centru Blečli park, koji je dešifrovane nemačke poruke slao direktno u Moskvu. Zbog toga je Žukov 8. aprila, upućen u osnovne delove nemačkog plana, mogao da napiše: „Očito je da će u prvoj etapi protivnik, sakupivši maksimum svojih snaga, 13–15 tenkovskih divizija, uz podršku velikih snaga avijacije, naneti udar svojom orelsko-kromskom grupom da obuhvati Kursk sa severoistoka, a belgorodsko-harkovskom grupom sa jugoistoka"

i doda: „Smatram da je nepreporučljivo da naše snage pođu u ofanzivu u neposrednoj budućnosti s ciljem da preduhitre neprijatelja. Bolje je da se neprijatelj iscrpi protiv naše odbrane, da se onesposobe njegovi tenkovi i onda sa svežim rezervama pređemo u opštu ofanzivu koja će konačno dokrajčiti njegove glavne snage. ”

Znajući tačno vreme početka operacije „Citadela”, Crvena armija je pred zoru 5. jula izvela artiljerijsku kontrapripremu čiji je cilj bio da omete početak nemačkog napada: bilo je nešto štete na nemačkim vezama. Preventivni napad avijacije na harkovske i belgorodske nemačke aerodrome, u kom je učestvovalo više od 400 sovjetskih *šturmovika* i lovaca, pretvorio se u katastrofalan gubitak 176 aviona, naspram 26 aviona Luftvafe. Nešto malo odložen, nemački napad na severnom boku Kurske izbočine počeo je oko 06:00 po moskovskom vremenu. Tenkovi su naišli na ozbiljan otpor. Zato je glavni udar premešten sa jedne na drugu planiranu tačku, ali linija odbrane nije probijena. Sve u svemu, Nemci su napredovali samo 10–12 km; izgubivši gotovo dve trećine tenkova 9. nemačka armija je već 10. jula prešla u odbranu. Faktori nedopustivo sporog pokreta pojedinih

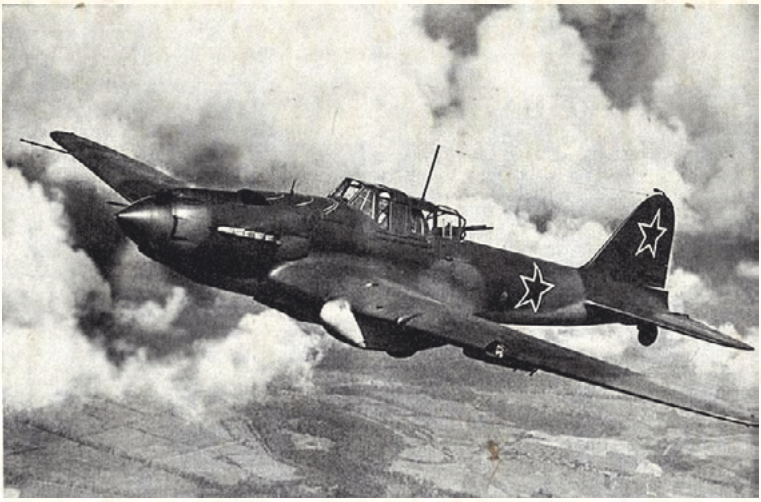

„Ubice tenkova": Nemački JU-87 Štuka (levo) i sovjetski Iljušin Il-2 Šturmovik

nemačkih jedinica bili su dobra inženjerijska priprema odbrane, vatra divizijske artiljerije, „kaćuša" i dejstva jurišne avijacije po tenkovima nagomilanim pred inženjerijskim preprekama, dobro raspoređene protivtenkovske otporne tačke i, takođe po oceni ruskih istoričara, brzo preraspoređivanje borbenog poretka na pravcu glavnog udara protivnika, pravovremeni manevar divizijskih i armijskih protivtenkovskih rezervi, srazmerno uspešni kontranapadi na uklinjene delove nemačkih tenkovskih jedinica.

Na usporeni tempo nemačkog napada uticala je i nedorađenost u planiranju operacija odnosno loša koordinacija dejstava tenkovskih i pešadijskih jedinica. Zato je u početku masa tenkova bila sabijena u uskim koridorima ispred inženjerijskih prepreka i tako dospela pod kombinovani udar sovjetske avijacije i artiljerije. Svoje ogromne oklopne snage „Velika Nemačka" dugo vremena nije uspela da uvede u bitku. Razvoju napada najviše su doprinela aktivna dejstva inženjerijskih odeljenja za razminiranje, podrška avijacije i velika nadmoć oklopne tehnike.

Prvi dan operacije na Kurskoj izbočini pokazao je nedovoljnu snagu protivtenkovskih sredstava sovjetskih jedinica u borbi sa novim nemačkim tenkovima.

Borbe su uprkos tome i zatečenosti sovjetskih snaga bile žestoke. Belešla Erharda Rausa:

„Naša pešadija ih je iznenadila i nije bilo teškoća da ih odbacimo. Ali kada je pešadija zauzela dve do tri milje duboku zonu položaja pripremljenu prethodnih meseci, morala je da koristi mnogo ručnih bombi za čišćenje rovova i bunkera od kojih su neki bili duboki po četiri i više metara. U isto vreme, artiljerija je tukla neprijateljsko teško naoružanje koje je delovalo iz pozadine".

Proboj nemačkih snaga uz žestok otpor nastavljen je 6. jula, kada su divizije 2. tenkovskog SS korpusa probile celu dubinu prve i približile se na 5-6 km drugoj liniji sovjetske odbrane, stupivši u bitku s njenim prednjim delovima. Oko 9:00 ujutru, posle snažne artiljerijske pripreme i uz neposrednu podršku 150 aviona, Nemci su uspeli da otkriju i razbiju komandne i punktove veze sovjetskih pukova, što je dovelo do njihovog rasula i strašnih gubitaka: na primer, od 1685 boraca 156. gardijskog streljačkog puka preživelo je samo 200. Posle tih borbi ispred borbene grupe „Rajh" do treće linije odbrane Voronješkog fronta nije bilo snaga sposobnih da zadrže njeno napredovanje. To je bila posledica pogrešne procene sovjetskog komandovanja o glavnom pravcu tog nemačkog napada.

Kraj početka

Komandant fronta Vatutin reorganizuje jedinice tako što Staljingradski i Tacinski tenkovski korpus potčinjava 6. gardijskoj armiji i naređuje kontraudar na klin nemačkog 2. tenkovskog SS korpusa kroz borbeni poredak sovjetske 375. streljačke

КУРСКАЯ БИТВА. КОНТРНАСТУПЛЕНИЕ СОВЕТСКИХ ВОЙСК 12 июля—23 августа 1943г.

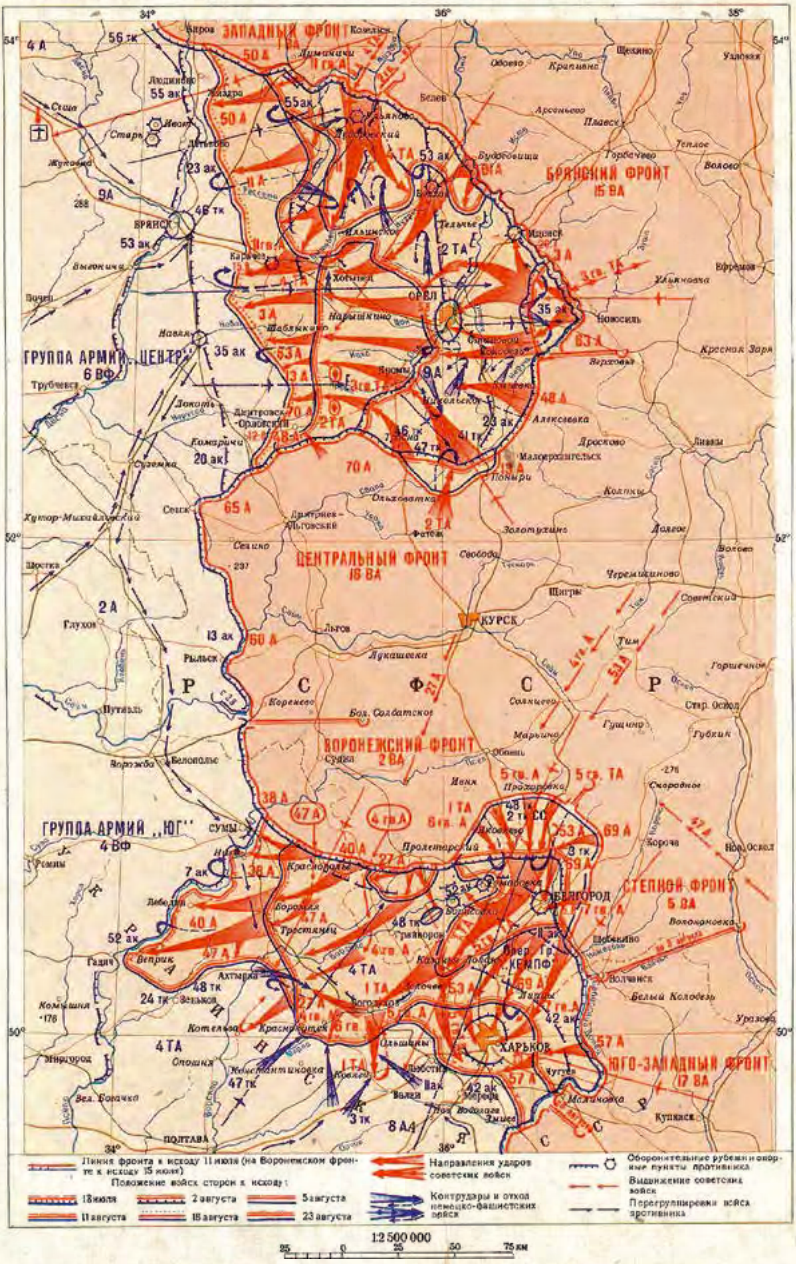

divizije. Neposredno upućena u stanje na bojištu, komanda Staljingradskog tenkovskog korpusa, inače već ukopana za odbranu, pokušava da promeni naređenje, ali pod pretnjom hapšenja i streljanja štaba najveći deo korpusa polazi u napad bez artijerijske i vazdušne podrške, u ravnici i nezaštićenih bokova. Udar je nanet direktno u klin tenkovske divizije „Rajh" koja je, ukopana i uz podršku avijacije, nanela teške gubitke i prisilila Staljingradski tenkovski korpus na odbranu, da bi oko 19:00 veliki njegov deo opkolila. Tokom noći deo korpusa se iz okruženja probio, ostavši bez 119 uništenih i 9 onesposobljenih tenkova; samo 19 se moglo popraviti. Takve gubitke u jednom danu nije imao nijedan tenkovski korpus tokom cele operacije na Kurskoj izbočini.

Izlazak nemačkih tenkova do treće linije odbrane Voronješkog fronta već drugog dana operacije bio je šok, bez obzira na to što su druge nemačke jedinice imale manje uspeha. Nemci nisu uspeli da Tacinskom tenkovskom korpusu nanesu tolike gubitke iako je korpus u kontraudaru dva puta forsirao Lipovij Donjec, a neki njegovi delovi bili su u okruženju: gubici su bili 17 uništenih i 11 oštećenih tenkova.

Ukratko, 6. jula jedinice nemačke 4. tenkovske armije su na svom desnom boku probile drugu liniju odbrane Voronješkog fronta, nanevši značajne gubitke sovjetskoj 6. gardijskoj armiji: od šest streljačkih divizija 7. jula ujutru borbeno sposobnih ostalo je samo tri, od dva tenkovska korpusa samo jedan. Ipak, nemački uspesi i proboj druge linije odbrane nisu doveli do velikih prodora u dubinu radi uništavanja strategijskih rezervi Crvene armije. Suštinski značaj za budući tok događaja imali su i nemački gubici u oklopnim jedinicama: tenkovski puk „Velika Nemačka" imao je posle prva dva dana borbi 53 odsto onesposoljenih tenkova (iz stroja je izbačeno 59 od 112, uključujući i 12

od 14 „Tigrova"), a u 10. tenkovskoj brigadi uveče 6. jula bilo je borbeno sposobnih samo 40 od ukupno 192 „Pantera".

Komandant nemačkog 48. tenkovskog korpusa je uveče 6. jula sveo rezultate celodnevne bitke: „Korpus procenjuje da će protivnik pružati sve žešći otpor uvođenjem tenkova i pojačanja sa severa i severopzapada. Komanda armije obećava podršku iz vazduha u veoma teškom sutrašnjem nastupanju. Današnji kontranapadi pokazuju da će neprijatelj, kao i ranije, svojim otpornim tačkama na Peni sprečavati dalji prodor preko reke Psel. Treba očekivati pojačavanje tenkovske bitke".

Od 6. jula nisu samo Nemci bili prisiljeni da odstupe od ranije razrađenih planova, već je to morala i sovjetska komanda koja nije dobro procenila snagu nemačkog oklopnog udara. Zbog gubitka borbene sposobnosti ispadanjem iz stroja većine materijalnih sredstava 6. gardijske armije, dalje operativno upravljanje jedinicama koje su držale drugu i treću liniju sovjetske odbrane predato je komandantu 1. tenkovske armije.

Početak kraja

Simbol Kurske bitke je tenkovski sudar kod sela Prohorovka 12. jula 1943, najveća ili jedna od najvećih tenkovskih bitaka u istoriji. Prema podacima sovjetskih izvora, mada se i oni međusobno razlikuju, na nemačkoj strani učestvovalo je oko 700 tenkova i jurišnih oruđa, a na sovjetskoj oko 850 tenkova. Jedna epizodna borba za sovhoz „Oktobarski" i kotu 252. 2 uključila je četiri tenkovske brigade Crvene armije, tri artiljerijske brigade, dva streljačka puka i bataljon motorizovane streljačke brigade koji su u talasima pet sati napadali i povlačili se pred žestokom odbranom grenadirskog SS puka, dok na kraju gardisti nisu odbacili grenadire iz tog rejona – pretrpevši pritom kolosalne gubitke.

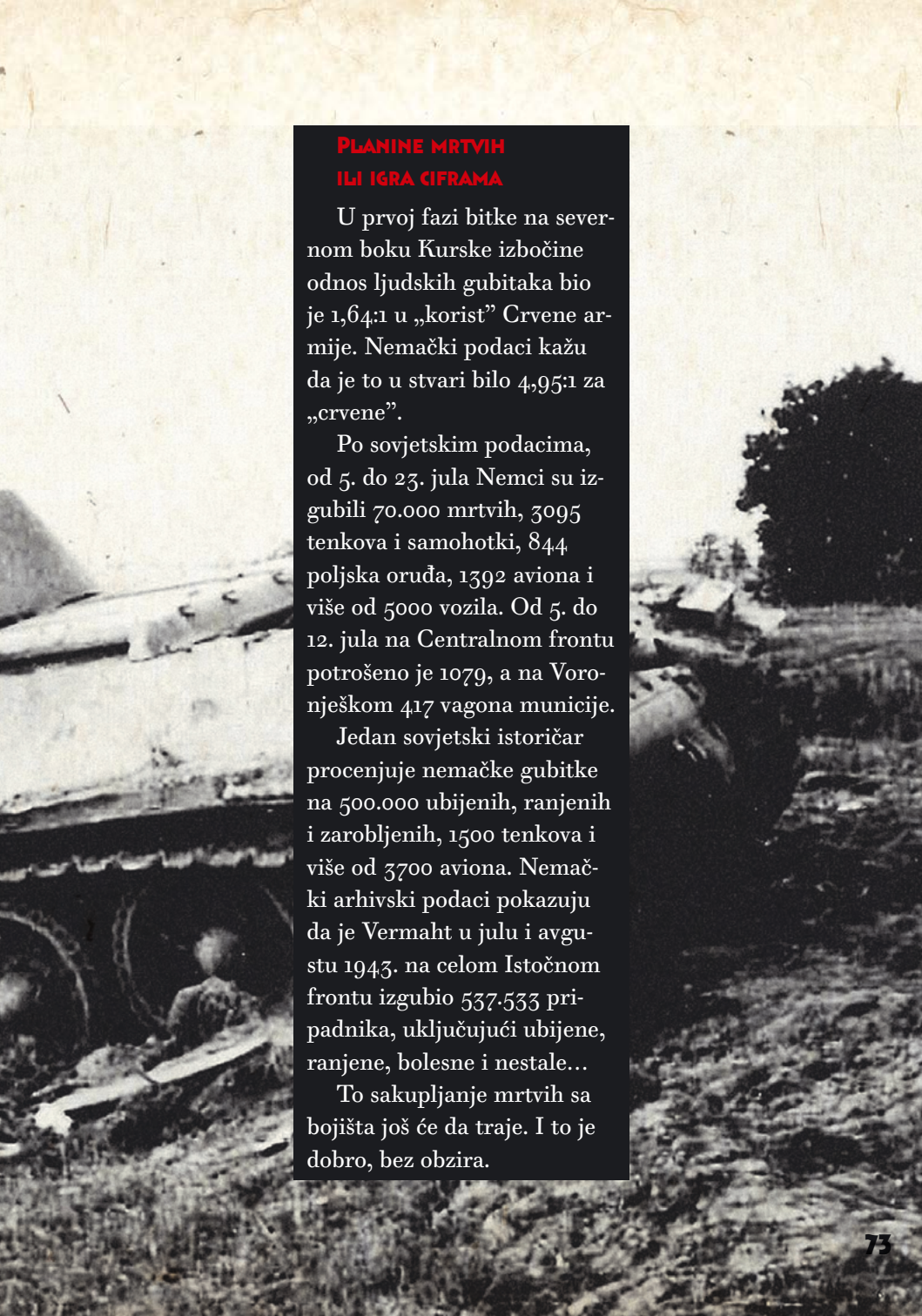

Planine mrtvih ili igra ciframa

U prvoj fazi bitke na severnom boku Kurske izbočine odnos ljudskih gubitaka bio je 1,64:1 u „korist" Crvene armije. Nemački podaci kažu da je to u stvari bilo 4,95:1 za „crvene".

Po sovjetskim podacima, od 5. do 23. jula Nemci su izgubili 70.000 mrtvih, 3095 tenkova i samohotki, 844 poljska oruđa, 1392 aviona i više od 5000 vozila. Od 5. do 12. jula na Centralnom frontu potrošeno je 1079, a na Voronješkom 417 vagona municije.

Jedan sovjetski istoričar procenjuje nemačke gubitke na 500.000 ubijenih, ranjenih i zarobljenih, 1500 tenkova i više od 3700 aviona. Nemački arhivski podaci pokazuju da je Vermaht u julu i avgustu 1943. na celom Istočnom frontu izgubio 537.533 pripadnika, uključujući ubijene, ranjene, bolesne i nestale…

To sakupljanje mrtvih sa bojišta još će da traje. I to je dobro, bez obzira.

Prema sećanjima nemačkog generala Fridriha Melentina u napadu na Prohorovku i jutarnjoj bici bilo je najviše 240 oklopnih vozila, od toga samo četiri „Tigra". Nije se očekivao susret s ozbiljnim protivnikom i susretna bitka više od 800 tenkova bila je potpuno neočekivana. Nemci su prvi primetili neprijatelja i uspeli su da se prestroje za bitku, dok su sovjetski tenkisti to morali da urade pod vatrom.

U bici kod Prohorovke poguinulo je veoma mnogo sovjetskih tenkista komandira voda i čete. U 32. tenkovskoj brigadi poginuo je 41 komandir tenka (36 odsto), gotovo dve trećine komandira tenkovskog voda (61 odsto), čete (100) i bataljona (50 odsto). Potkraj 12. jula ishod je bio nejasan, a bitka će se nastaviti 13. i 14. jula. Po sovjetskim podacima, na bojnom polju kod Prohorovke ostalo je oko 400 nemačkih tenkova, 300 vozila, više od 3500 vojnika i oficira. Te cifre se, kao i sve druge, stavljaju u sumnju. Po nekim ruskim procenama, u sukobu nije moglo učestvovati više od 300 nemačkih tenkova. Prema istraživanjima zasnovanim na podacima nemačkog Vojnog arhiva, tokom bitaka 12. i 13. jula divizija „Adolf Hitler" nepovratno je izgubila 2 tenka Pz. IV, na duži remont upućena su 2 tenka Pz. IV i 2 Pz. III, a na kratki remont 15 tenkova Pz. IV i 1 Pz. III. Ukupni gubici tenkova i jurišnih oruđa 2. tenkovskog korpusa SS za 12. juli iznosili su oko 80 tenkova i jurišnih oruđa, od čega je bar 40 izgubila divizija „Mrtvačka glava". Za isto vreme sovjetski 18. i 29. tenkovski korpus izgubili su više od dve trećine tenkova. U drugim ocenama kaže se da je Crvena armija izgubila između 200 i 822 tenka, ali dokumenta pokazuju oko 300 uništenih i mnogo oštećenih. Nemački gubici procenjuju se u rasponu od 80 do nekoliko stotina.

Po trećim procenama, Prohorovka je bila deo ogromne cene koju je Crvena armija platila da bi zaustavila napredovanje neprijatelja. Nemačke jedinice bile su znatno malobrojnije od

Opadanje

Od početka napada na južnom boku Kurske izbočine oko 30 km širok front suzio se na 20 km 7. jula i 15 km 9. jula. Dubina nemačkog prodora pala je od 9 km 5. jula na 5 km 8. jula i 2–3 km dnevno do prekida napada. Nemački gubici mogu se videti na primeru divizije *Großdeutschland*, koja je operacije počela sa 118 tenkova a 10. jula izvestila da ima još 3 „Tigra", 6 „Pantera" i 11 Pzkw-III i Pzkw-IV tenkova u upotrebljivom stanju (ukupno 20); 48. oklopni korpus izvestio je da ima upotrebljivih 38 „Pantera" a da 131 tenk čeka opravku, od ukupno 200 koje je imao 5 jula.

sovjetske 5. gardijske tenkovske armije koja je, krećući se uglavnom noću, izvela 593 tenka i 37 samohotki na položaj. Po tom tumačenju, bitka kod Prohorovke se najbolje može opisati kao skup taktički gubitak za Crvenu armiju ali operativno neodlučna. Nijedna strana nije tog dana ostvarila svoje ciljeve, ali su posle bitke Sovjeti držali područje i mogli su da izvuku onesposobljene tenkove na opravku a ranjenike na lečenje.

U kalkulacijama dobitaka i gubitaka suviše često ostaje nepomenuto da je tokom bitke stradalo oko 200. 000 stanovnika Kurska, čija su imena upisana u Knjigu sećanja.

Saldo

U najkraćem, Kurska bitka bila je odlučujuća bitka Drugog svetskog rata na Istočnom frontu i poslednja velika nemačka ofanziva na Istočnom frontu, posle koje je premoć i strategijska inicijativa definitivno prešla na stranu Crvene armije. Bitka kod Kurska bila je direktni nastavak Staljingradske bitke, jer je posle opkoljavanja Paulusove armije sovjetska komanda ozbiljno pogrešila propustivši da savlada i eliminiše nemačke snage na

Početak i kraj

Na početku operacije

1.300.000 ljudi + 600.000 u rezervi	Po sovjetskim podacima 900.000 Po nemačkim podacima 780.000
3444 tenkova + 1500 u rezervi 19.100 artiljerijskih oruđa i minobacača + 7400 u rezervi 2172 aviona + 500 u rezervi	2758 tenkova i samohotki (218 na remontu) Oko 10.000 art. oruđa Oko 2050 aviona

Gubici

Ukupno u Kurskoj bici: oko 254.470 mrtvih, zarobljenih i nestalih, 608.833 ranjena	**103.600 mrtvih i nestalih 433.933 ranjena**

po fazama:

- Faza odbrane:
  70.330 mrtvih, 107.517 ranjenih
- Operacija „Kutuzov":
  112.529 mrtvih, 317.361 ranjen
- Operacija „Rumjancev":
  71.611 mrtvih, 183.955 ranjenih
- Ukupno na Kurskoj izbočini:
  189.652 mrtva, 406.743 ranjena

Donu i severnom Kavkazu. Feldmaršal Manštajn koji je uspeo da se izvuče sa Kavkaza, tokom februara i marta 1943. slomio je sovjetsku odbranu i ponovo zauzeo Harkov i Belgorod, ali ne i Kursku izbočinu. Od juna 1941. Vermaht nije tako temeljno i dugo pripremao nijednu ofanzivnu operaciju.

Pripreme su obavljane u najvećoj tajnosti, ali ta tajna bila je poznata svima, a pravci napada jasni. Uz valjane obaveštajne podatke, ovo je bio prvi nemački napad koji nije predstavljao iznenađenje već je, ako se tako može reći, nestrpljivo iščekivan. Iako se znalo da napadačke snage treba da su četvorostruko jače od napadnutih, Nemci kod Kurska nisu imali premoć. Sovjetski Centralni i Voronješki front bili su 20 do 50 odsto jači od nemačke Centralne i Južne armijske grupe, ne računajući čitav Stepski front u rezervi. U tim uslovima operacija „Citadela" bila je samoubilačka, ali su gubici Crvene armije bili katastrofalni. General Rotmistrov je kasnije zapisao da „kada je čuo za naše gubitke, Staljin je pobesneo: najzad, po planovima vrhovne komande, tenkovska armija trebalo je da uzme učešće u kontraofanzivi kod Harkova, ali se za to sad morala ponovo uspostaviti i ojačati. Komanda je odlučila da me smeni i izvede na sud". Specijalna komisija koja je analizirala bitku kod Prohorovke ocenila je kao klasičan promašaj.

Ali je i Manštajnova „pobeda" bila šuplja. I nemački gubici su bili srazmerno veliki, nije bilo snaga za nastavak operacije, napad na severni bok Kurske izbočine se beznadežno zaglavio u odbrambenim linijama Centralnog fronta, pa je 17. jula počelo opšte nemačko povlačenje.

Kurska bitka je uprkos velikim gubicima bila pobeda Crvene armije i to je jedina činjenica koju danas niko ne osporava. To je bila prva velika nemačka ofanziva zaustavljena pre no što je probila odbranu. Nova oružja nisu pomogla u slamanju otpora, uprkos iskusnim ratnim posadama. Strategijska rezerva Crvene

armije bila je iznenađenje za Vermaht. Nemačke snage nastavile su da nanose teške gubitke Crvenoj armiji, ali ljudski i industrijski potencijal nisu mogle da nadmaše.

Najzad, možda ključna posledica Kurske bitke bilo je jačanje Hitlerovog ubeđenja da mu je štab nesposoban: do kraja rata sve više se mešao u vojne odluke, uključujući čak i dnevna taktička rešenja. Sasvim suprotno se desilo Staljinu. Videvši da su planovi Stavke potvrđeni na bojnom polju, oslobodio se mnogih savetnika, nije intervenisao u detaljima ratovodstva i retko je odbijao vojne odluke. Do kraja rata Crvena armija je imala više slobode i postala je mnogo fleksibilnija u operacijama.

Pobeda kod Kurska bio je prelaz strategijske inicijative na stranu Crvene armije, dok je nemačka komanda izgubila mogućnost vođenja strategijskih ofanzivnih operacija. Pokušaji masovnih napada kao što je bila operacija u Ardenima (1944) ili na Balatonu (1945) bili su neuspešni. Jedan od tvoraca i vojskovođa „Citadele", Erih Manšatjn je naknadno, u memoarima pod naslovom *Izgubljene pobede*, napisao: „Ona je bila poslednji pokušaj da sačuvano našu inicijativu na Istoku. S njenim neuspehom, ekvivalentnim propasti, inicijativa je konačno prešla na sovjetsku stranu. Po tome je operacija 'Citadela' odlučujuća tačka preokreta u ratu na Istočnom frontu". Njegov kolega Hajnc Guderijan u *Sećanju vojnika* kaže: „Kao rezulat propasti napada 'Citadela' mi smo pretrpeli odlučujući poraz. Oklopna vojska, popunjena s tako velikim naporom, posle velikih gubitaka u ljudima i tehnici za dugo vreme bila je izbačena iz stroja i veoma problematična za upotrebu na zaštiti Istočnog fronta. . . Beskorisno je govoriti da su Rusi iskoristili pobedu u potpunosti – zatišja posle toga na Istočnom frontu više nije bilo. Od tada je neprijatelj nesumnjivo ovladao inicijativom".

Što rekli Rusi: Eh!

Tumačenja

Najnovije stručne analize razloga propasti „Citadele" nude, naravno, različite zaključke.

Nemački istoričar Karl-Hajnc Frezer smatra da je ključna bila brojčana nadmoć Sovjeta, tj. manjak nemačke pešadije zbog čega nije bilo operativne rezerve. Ponavljana odlaganja dala su Crvenoj armiji dovoljno vremena da od Kurske izbočine napravi ogromno utvrđenje. Manštajn je hteo brz napad na nespremnu i demoralisanu Crvenu armiju, a Hitler je odredio najgori mogući datum za početak operacije, koji se praktično poklopio sa savezničkim iskrcavanjem na Siciliji.

Sovjetski vojni istoričar i ekspert David Glanc smatra da nemački poraz nema veze sa često isticanom brojčanom nadmoći oklopnih snaga Sovjeta. Glavni razlog pobede je revolucija u sovjetskoj komandi, osoblju, operativnim i taktičkim tehnikama. To je postala sovjetska doktrina dubinske bitke. Po njemu, odnos tenkova bio je gotovo izjednačen ili samo 1,5:1 u korist Sovjeta. Značajan doprinos ide u korist „sofisticiranog razumevanja obaveštajnog rada, obmane i protivtenkovske odbrane". Trebalo je još naučiti se smanjivanju teških gubitaka u operacijama iako je već bila unapređena taktika odbrane otpornim tačkama i upotreba samostalnih tenkovskih bataljona, pukova i samohotki kao podrške odbrani.

Američki vojni stručnjak Stiven Zaloga smatra da je popularna slika sovjetske „pobede brojem" mit koji su stvorili nemački generali u svojim memoarima iz posleratnih, pedesetih godina. Na taktičkom kraju nivoa voda i čete Crvena armija nije impresionirala i imala je znatno slabiju obuku, ali se raskorak između sovjetskih i nemačkih tenkovskih posada 1943. uveliko suzio i uskoro potom nestao. Sovjeti su u operativnom smislu vešto koristili mobilne tenkovske formacije.

Istoričar Ričard Ovri smatra da je kvalitet vazdušnih snaga bio jednak jer su Sovjeti uveli komunikaciju vazduh-zemlja, radar, sistem održavanja i depoe za rezerve goriva, što je avionima omogućavalo lete 20 misija tokom bitke. Iako je sovjetski tenk T-34 sa topom 76 mm bio slabiji od nemačkog „Tigra I" i „Pantera", bio je brži i okretniji, a imao je znatno manje mehaničkih problema u bici kod Prohorovke. Protiv „Tigrova" Sovjeti su koristili taktiku bliske borbe. Uprkos tehničkoj nadmoći novih nemačkih tenkova, odnos gubitaka bio je manji od 2:1.

Ser Hari Hinslim koji je tokom rata radio u dešifrantskom Blečli parku, sovjetsku pobedu pripisuje britanskim obaveštajnim informacijama, inače bi Nemci kod Kurska pobedili, kao i pre toga kod Staljingrada.

Po mišljenju važnog svedoka Ivana Bagramjana, savezničko iskrcavanje na Siciliju početkom jula 1943. nikako nije uticalo na Kursku bitku, „već je poraz neprijatelja u Kurskoj bici olakšao dejstva angloameričke vojske u Italiji".

Kako god to tumučili, Crvena armija je 5. avgusta oslobodila Orel a na južnom boku bivše Kurske izbočine Belgorod. U Moskvi je tada po prvi put počasnom artiljerijskom paljbom obeležen neki događajtaj u Velikom otadžbinskom ratu i, ispostaviće se, istorijska pobeda u Kurskoj bici koja po svim elementima nije bila svima poznata „najveća tenkovska bitka na svetu" već majka svih bitaka.

A za Drugi svetski rat, što rekao Vinston Čerčil, „Staljingrad je bio kraj početka, a Kurska bitka početak kraja".

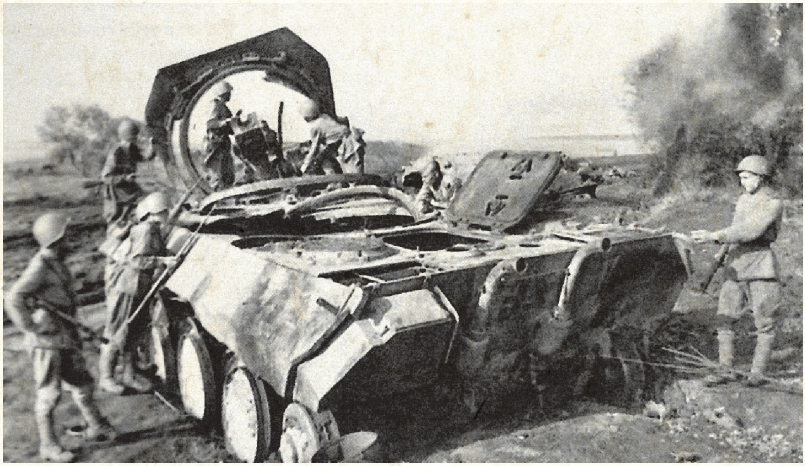

VREME
KULTURA SEĆANJA

Vreme pokreće ediciju *Kultura sećanja* čija svrha nije da nadjača kakofoniju vladajućeg istorijskog revizionizma i reciklaže istorije, već da onome ko je spreman da čita pruži priliku da događaje razume u okolnostima u kojima su se odvijali, a aktere da vidi u kontekstu vremena u kome su živeli i delovali – da vidi kakvi su ih vetrovi nosili, šta su jeli, šta su pevali, šta su mislili, za čim su žudeli, čega su se plašili, čemu su težili, šta su postizali i kako su ih prekrili snegovi i šaš.

Staljingrad: Dve stotine dana razaranja i smrti

Pokoljenja delu sude, ali da li pamte po kojoj je ceni plaćena pobeda nad fašizmom: Staljingradska bitka, vođena od 23. jula 1942. do 2. februara 1943. na površini od 100.000 kvadratnih kilometara odnela je živote milion vojnika i verovatno još toliko civila. Bila je odlučujući prelom u sovjetskom Otadžbinskom a i u Drugom svetskom ratu. Zbog poraza u kampanji pod Staljingradom Nemci su morali da odustanu od kampanje na Kavkazu, što je bio njihov glavni strateški cilj. Među nemačkim saveznicima je nastalo trvenje. Ohrabreni su oslobodilački pokreti u porobljenoj Evropi.

Kursk: Armagedon i tumačenja

Da li su u leto 1943. Nemci u istočnoj Ukrajini "postigli poraz" a Sovjeti "pretrpeli pobedu"? Svi generali su posle bitke pametni, a poraženi su najpametniji? U Moskvi je tada po prvi put počasnom artiljerijskom paljbom obeležen neki događaj u Velikom otadžbinskom ratu i, ispostaviće se, istorijska pobeda u Kurskoj bici koja po svim elementima nije bila svima poznata „najveća tenkovska bitka na svetu" već majka svih bitaka. A za Drugi svetski rat, što rekao Vinstion Čerčil, "Staljingrad je bio kraj početka, a Kurska bitka početak kraja".